

2. VARSÁG ANYAKÖZSÉGE: OROSZHEGY

FALU A HAVASALJÁN VAGY HEGYALJÁN

Oroszhegy szokatlanul magas fekvésű, régi székely falu a hajdani Udvarhelyszék területén, a Görgény-hegység oldalában.¹⁰ Orbán Balázs költői szépségű leírása szerint a magasan fehérlő oroszhegyi templomtorony harangjának szavát úgy hallja az Udvarhelyről Parajd felé igyekvő utas, mintha az égből zengene.¹¹

¹⁰ Varság és a körülötte elterülő hegyvidék földrajzi hovatartozásáról a tájjal foglalkozó szakmai irodalom kétféleképpen tájékoztat. A szerzők egy része a Görgényi-hegység és a Hargita határát a Parajdot Gyergyóalfalval összekötő, Bucsintetől áthaladó útnál, illetve a Kisküküllő felső folyásánál jelöli meg. Ez a szemlélet Varságot és környékét a Hargitához illeszti. Más szerzők úgy tartják, hogy a Görgényi-hegység és a Hargita határa a zetelaki völgyben, illetve annak folytatásaként a Sikaszó völgyében húzódik. Következésképp Varságot és környékét a Görgényi-hegység déli részeként értelmezik.

A „Hargita-párti” megfogalmazások Tulogy János rövid földrajzi összefoglalásához (TULOGDY János 1929. 538.) és Cholnoki Jenő nagy példányszámban megjelent nagy hatású könyvéhez (CHOLNOKI Jenő. é. n. 1938. 455-456.) nyúlnak vissza. A „Parajd-Oroszhegyi hamuplatót” tanulmánya címéből ítélve Nyárády Erasmus Gyula a Hargita részeként értelmezte. (NYÁRÁDY ERASMUS Gyula 1929. 606.) A Korondtól keletre, Oroszhegyről, Zetelakától északkeletre emelkedő platót Cholnoki Jenő Hargita plató néven jelezte. (CHOLNOKI Jenő é. n. 1938. 131.) Valószínűleg az ő hatására olvasható egy turista célokat szolgáló album egyik térképén a „Hargita fennsík” felirat. (KOSZTA NAGY István szerk. 1997. 37.) A Magyar Királyi Honvédtérképszeti Intézet által 1942-ben kiadott Székelyföld című 1:200 000-es térképen a „Görgényi hav.” felirat v betűje megállt a Parajdról Gyergyófaluba vezető útnál. A „Hargita” felirat H betűje pedig Varság lakott területétől északkeletre, a Nagy-Somlyó alá került. Ennek a térképnek a gyakorlatát követte az Abel Térképszeti Kft. 1997-ben kiadott 1:250000-es székelyföldi turistatérképe, amelyen a nyomoték kedvéért Varság és Oroszhegy között dőlszeleg a „Hargita-fennsík” felirat is. A néprajzkutató Molnár István, jelezve, hogy a Farkaslakától északkeletre elterülő hegységet Hargitának tartja, 1963-ban így fogalmazott: „A Nyikó patakja a Hargita fennsíkjának nyugati pereméről indul”. (MOLNÁR István 1963. 474.). Valószínűleg a néprajzkutató Kósa László is Hargitának tekintette a Korondtól, Sófálvától, Parajdtól keletre húzódó hegységet, amikor leírta a „Hargita-alji Sóvidék” kifejezést. (KÓSA László 1990. 376.)

A „görgényi-párti” megfogalmazások számbavételét Radványi Antal sokszor idézett tanulmányával kezdjük, aki 1909-ben értekezett a Görgényi-havasokról. Írásában nem foglalkozott a hegység kiterjedésének kérdéskörével, de bizonyos mondataiból sejthető, hogy a Sikaszó patak tájékát tartotta a Görgényi hegyek déli határának. (RADVÁNYI Antal 1909.) Ferenczi István több tanulmányában is a Görgényi-hegység déli részén lévő várként irt a varsági Tartód váráról. (FERENCZI István 1991.4., 1993. 4.) Vofkori László Varság tájékát Dél-Görgényként emlegetve következetesen a Zetelaka-Sikaszó-Libán sávjában húzta meg a Görgényi-hegység déli határát. (VOFKORI László 1993. – MIHÁLY Tibor – VOFKORI László 1997. 7.) A fentebb már említett ABEL Térképszeti Kft. ugyancsak 1997-ben megjelentetett Udvarhely megyét ábrázoló 1:150 000-es falitérképén a Görgényi-havasok felirat a Libánig húzódik, a Görgényi-hegység és a Hargita nyugati platóvidékére pedig salamoni ítélet eredményeként a Görgény-Hargita-fennsík felirat került.

A varsági tanulmánykötet szerzői nem tekinthetik feladatuknak a fentebb bemutatott tájértelmezési nézetkülönbségek elbírálatát és eldöntését, de Varság táji hovatartozásának megfogalmazásával mindenképpen állást kell foglalniuk. E sorok írója a „görgényi-pártot” erősítve úgy véli, hogy a Görgényi-hegységet és a Hargitát Zetelaka, a Zeteváraljai mesterséges tó, a Sikaszó völgye és a Sikaszó vagy Libán-hágó, egyszerűbben szólva: a Fenyéd-Gyergyóújfalu közötti út választja el egymástól. Következésképp, Varság területe a Görgényi-hegység része.

¹¹ ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96.

1865-ben Oroszhegy jegyzője, Pesty Frigyes kérdőívének arra kérdésére, hogy milyen tájnévvel határozható meg a település helye, azt válaszolta, hogy Oroszhegy a *Hegyalján* fekszik. Szó szerint idézve: „*Oroszhegy községe tartozik Nms. Udvarhely Szék Fartzadi Járásához, - s a hely topographikus fekvésnél fogva a közelében lévő község helyek elnevezése szerint egyik az úgy nevezett hegyaljai községekből*”¹²

A magyar néprajzi és névtudományi irodalom egyaránt hét Hegyalja nevű tájat tart számon a Kárpát medence területén.¹³ Az Oroszhegy környéki Hegyalja, „Udvarhelyszéki Hegyalja” néven a nyolcadik lehetne a sorban, különösen, ha a név használatára további történeti és néprajzi adatok kerülnek elő.¹⁴ Oroszhegy fölött nagy kiterjedésű fennsík terül el a Korond vize és a Nagy-Küküllő felső folyása között. Ezt a hatalmas platót, amelynek előreugró magaslata az Oroszhegy mellett strázsáló Órhegy, a környék lakói egyszerűen *Hegy*-nek nevezték.¹⁵ Ebből következhetett, hogy a *Hegy*, vagyis a magasfennsík lábánál meghúzóódó falvak együttesére a *Hegyalja* kifejezést alkalmazták.

Viszonylag gyakrabban fordult elő Oroszhegy környékére vonatkoztatva a tágabb értelmű és nehezen körülhatárolható *Havasalja* tájnév. Használta többek között 1829-ben és 1831-ben Szigeti Gyula Mihály, 1843-ban Etédi Gedő János, 1868-ban Orbán Balázs.¹⁶

A XIX. század közepén a székelyföldi közigazgatási nyelvben is helyet kapott a *Havasalja* tájnév. Gámán Zsigmond 1861. évi erdélyi helységnévtára szerint Udvarhelyszék területén belül létezett a *Közép vagy havasalyi kerület*, amelyhez többek között az Oroszhegyet, Zetelakát, Szentkirályt, Szenttamást, Tibódot, Ülkét stb. magába foglaló farcádi járás tartozott.¹⁷ A *Havasalja* kifejezés közigazgatási műszó jellege tükröződik a helynévgyűjtő Pesty Frigyes szombatfalvi és tibódi adatszolgáltatójának megfogalmazásában is. A tibódi falusbíró pl. 1864 októberében

¹² PFH. 80-83.

¹³ KÓSA László-FILEP Antal 1975. 109-113. - JUHÁSZ Dezső 1988. 79-80.

¹⁴ Vofkori László egy 1979. évi tanulmányában többször használja a dél-görgényi platóvidék lábánál meghúzóódó falvak jelölésére a „hegyalja” kifejezést, de mintha inkább közsökként szerepeltetné. (VOFKORI László 1979. 264-265.) Nagyjából ugyanez állapítható meg Imreh István Korondra vonatkozó *hegyaljai* jelzőjéről (IMREH István – PATAKI István 1969. 138.), és Mihály Tibor - Vofkori László Oroszhegy jellemzésére alkalmazott *hegyaljai halmazfalu* és *hegyaljai nagyközség* megfogalmazásaiból. (MIHÁLY Tibor – VOVKORI László 1997. 67., 91.)

¹⁵ ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 104. - Egy másik helyen, (131.) Tartód vára, illetve a korondi szállások leírásánál a nagy fennsíkot *Hegyetető* néven emlegette. Ennek hasonlóképpen jó párja a „Hegyalja” kifejezés.

¹⁶ Szigethi Gyula Mihály udvarhelyi tanár 1829. évi kéziratát közölte: JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901. 550-556. A „havas alján” kifejezés az 554. oldalon olvasható. – A „havas aljai” és a „havas alatt” tájmeghatározás szerepel Udvarhelyszék 1831-ben megjelent leírásában is. (SZIGETHI GYULA Mihály 1831. 73., 74.). „Eredeti és még el nem vegyült székely lovakat a *havasaljai falukban Zetelaka körül* lehet találni”. (ETÉDI GEDŐ János 1843 – új közlésben: 1985. 338.) Orbán Balázs Oroszhegy, Máréfalva, Zetelaka, Oláhfalva és Parajd bemutatásánál, valamint egy hargitai eszténa ismertetésénél alkalmazta a *havasaljai* kifejezést. Példaként idézzük az oroszhegyi templombúcsú kapcsán leírt szavait: „összeseregél e napra az egész havasalja ide”. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 14., 64., 69., 80., 99., 104.) Szerepel a *Havasalja* helymeghatározás Orbán Balázs 1971-ben kiadott fényképgyűjteményében is. (ORBÁN Balázs 1971. 59. p. és 82. sz. kép.)

¹⁷ HN 1861. 15.

így határozta meg faluja helyét: „*Tibód községünk nemes Udvarhelyszék Havasalyi vagy Farczádi járásának egy kis falvája.*”¹⁸

Balassa József a magyar nyelvjárásokról írt, és 1891-ben megjelent összefoglaló könyvében a székely nyelvterület bemutatása során többször használta a *havasalyi nyelvjárás* kifejezést. A magyar nyelvterület egészét átfogó nyelvjárás térképén a Korond-Zetelaka vonaltól északra húzódik a *Havasalya* felirat.¹⁹

Dorner Béla a szászok mezőgazdaságáról írt könyvében, 1910-ben gyakran használta az *Udvarhely megyei Havasalya* helymegjelölést. A szász helységek mezőgazdaságának állapotát ugyanis gyakran hasonlította össze a székely földművelés és állattartás helyzetével. Székely példái, fényképei legtöbbször az Udvarhely környéki Havasalyáról származtak. Művéből látható, hogy a Havasalya tájnév fölöttébb ismert és „bevett” lehetett a XX. század elején Erdély-szerzte, mivel nem magyarázta meg, hogy melyik helységekre gondol, amikor az Udvarhely megyei Havasalyáról ír.²⁰

A némiképp halványodó tájnév életre keltését, „rehabilitálását” szorgalmazta névtudományi írásában Kovácsné József Magda. Tanulmányainak címében is szerepeltette a Havasalya tájnevet.²¹ Névtudományi kutatásai során az alábbi helységeket és tanyás határrészeket tekintette havasalyinak: Bethlenfalva, Kadicsfalva, Szenttamás, Tibód, Ülke, Fancsal, Szentkirály, Üknyéd, Oroszhegy, Fenyéd, Máréfalva, Küküllökeményfalva, Zetelaka, Zeteváralja, Ivó, Sikaszó, Küküllőmező, Varság, Kápolnásfalva, Szentegyházfalva, Homoródfürdő. A felsorolásból látható, hogy a Havasalyát déli irányban kiterjesztette a Hargita területébe eső Homoródfürdőre, Kápolnásfalura és Szentegyházfalura. Nyelvjárás alapon Havasalyához sorolta a havasokban létrejött Varságot is. Sajnos északnyugati irányban megállt a Havasalya tájfogalom kiterjesztésével, így a felsorolásban nem olvashatjuk Szentlélek, Farkaslaka, Korond nevét.

Tanulmányomnak nem feladata, hogy pontosan meghatározza az Udvarhely megyei Havasalya kiterjedését. Ennek ellenére valamiféle állásfoglalásom elkerülhetetlen. Úgy vélem, hogy a Hargita nyugati fennsíkján fekvő Szentegyházfalutól kezdve a Hargita és a Görgényi-hegység közé ékelődő falvakon át Parajd tájáig húzódó falucsoport alkotja a Havasalya területét. Más szóval: a Zetelakától északra, északnyugatra fekvő Görgény-fennsík, valamint a Zetelakától délre, délkeletre eső Hargita-fennsík szétszórt hegyi tanyái, történelmi falvai és régi „hegy-alatti” települései képezik a Havasalya névvel jelölt néprajzi tájat.

A Havasalya helységeinek lakossága jórészt római katolikus vallású. Csak a terület szélén fekvő Parajd, Alsósófalva és Felsősfalva, valamint a hajdan Varság környéki havasokat birtokló Kecsetkisfalud és Farczád népe református, illetve

¹⁸ PFH. 88., 93.

¹⁹ BALASSA József 1891. 102-104. és térképmelléklet.

²⁰ Néhány jellegzetes képaláírása: „*Udvarhelymegyei Havas-alyi 9 gyermekes székely család*”, „*Őszi szántáshoz és vetéshez induló székely kisgazda Havasalya vidékéről*”. Kár, hogy helységnevet nem írt a képek alá. „*A havasalyai katolikus székely*” kifejezés azonban némiképp tájékoztató. Egy helyen, véletlenül helységnevet is alkalmazott: „*Jobbmódú havasalyi székely udvar, Máréfalva*”. (DORNER Béla 1910. 29., 203., 242.)

²¹ K. JÓZSEF Magda 1980., 1993.

2. ábra. Az udvarhelyszéki Havasolja és környéke. (Tervezte: Bárbh János). Jelmagyarázat: 1. havasolji történelmi falu, 2. környékbéli város és falu, 3. havasolji falu hegyi tanyáinak újabb faluszeű központja, 4. gyergyói helység hegyi tanyáinak újabb faluszeű központja, 5. római katolikus, illetve többségében római katolikus (Korond) népességű település, 6. havasi hegycsúc, 7. országút.

Csehétfalva és Szentmihály lakossága unitárius. A katolikus többségű Korond vallási összetételét is színezi számottevő unitárius. Az udvarhelyszéki katolikus falu és a havasalji falu fogalma nagyjából egybeesik. Erre a tényre már Orbán Balázs is utalt.²²

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a Görgényi-hegység és a Hargita nyugati oldalán az alábbi Udvarhely megyei helységek népe volt római katolikus többségű: Atyha, Bethlenfalva, Bogárfalva, Fancsal, Farkaslaka, Fenyéd, Kadicsfalva, Kápolnásfalu, Korond, Küküllökeményfalva, Lengyelfalva, Malomfalva, Máréfalva, Oroszhegy, Pálfalva, Szentegyházsfalu, Szentkirály, Szentlélek, Szenttamás, Tibód, Ülke, Varság, Zetelaka.²³ Nagyjából ezek a helységek alkotják a Havasalját. Névsorunk a XX. század végén kiegészíthető még a Görgényi és a Hargita-fennsík néhány tanyás határrészével. További néprajzi kutatásokkal kell tisztázni, hogy a havasalji helységek együttese a vallási és nyelvjárási egység mellett kulturális értelemben is egységet jelent-e.

Az Oroszhegy környéki táj Havasalja megnevezése visszavezethető a XVI. századig. A Havasalja kifejezés már szerepelt egy 1592. évi határper magyar nyelvű vallomásában, ahol egy szentkirályi tanú bizonygatta, hogy az oroszhelyi határba eső Nyulád nevű terület erdejét közösen élte a „Hawas Allia”, mégpedig Ilke, Szenttamás, Szentkirály és Oroszhegy népe.²⁴

A XX. század második felének néprajzi irodalmában felbukkant a nehezen körülhatárolható, kissé parttalan *Hargitaalja* helymegjelölés.²⁵

A középkorban Udvarhelyszék területét, vagy annak egy részét Erdőhát néven is emlegették. 1332-37-ben az ún. Telegdi főesperesség egyik esperesi kerületét erdőháti esperességnek nevezték. A középkori Erdőhát kiterjedése azonban még nem kellően tisztázott.²⁶

A tájnévtől függetlenül a havasok szélére települt Oroszhegy abba a falucsoportba tartozik, amelynek Udvarhely és Oroszhegy között húzódó helységei: Bettenfalva, Kadicsfalva, Tibód, Szentkirály, Szenttamás, Ülke, Fancsal. Hozzájuk sorolható a Nagy-Küküllő völgyében: Fenyéd, Küküllökeményfalva, Zetelaka, a Hargita lábainál: Máréfalva, a Hargita fennsíkján: Szentegyházsfalu és Kápolnásfalu, a Nyikó felőli oldalon: Lengyelfalva, Malomfalva, Szentlélek, Bogárfalva, Farkaslaka, Kecsédkisfalud, Pálfalva, valamint a havasok használatában megmutatkozó sorsközösség folytán a sóvidéki Korond és Atyha. A történeti

²² Például az alábbi megfogalmazásaival: „Illyen az oroszhelyi lakodalom, s ilyen volt az mindenütt a katolikusok által lakott havasalján”. „Zetelakát, valamint a havasalji falukat mind katolikus nép lakja”. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 104., 64.)

²³ NÉPSZ. 1912. 458. – A felsorolt helységeken kívül Udvarhely megyében csak Lövete és néhány távoli kis falucska számított katolikusnak, illetve a vegyes vallású Székelyudvarhelynek volt többséget képező katolikussága.

²⁴ USZO. II. 84., 94.

²⁵ Küküllökeményfalvára találónak mondható a *Hargitaalja* kifejezés, mivel területle a Hargita és a Görgényi-hegység választó völgyében fekszik. (CSERGŐ Bálint 1978. 40-41.) – Előfordul a megnevezés pontosan körül nem határolt nagyobb területekre is: KÓS Károly 1972. 89. – KÓSA László 1990. 376. – Mivel Oroszhegy mellett nem a Hargita, hanem a Görgényi-hegység terül el, Oroszhegy környékére nem szerencsés a *Hargitaalja* elnevezés.

²⁶ GYÖRFFY György 1966-1987. III. 541.

források tanúsága szerint Oroszhegy római katolikus lakossága leginkább a felsorolt helységek lakóival tartott fenn népi kapcsolatokat.²⁷

OROSZHEGY TÖRTÉNETÉNEK VARSÁGOT ÉRINTŐ NÉHÁNY KÉRDÉSKÖRE

A témák kijelölése

Bár különböző levéltárakban, elsősorban a Kolozsvári Állami Levéltárban és a Csíkszeredai Levéltárban viszonylag sok adatot sikerült feltárnom²⁸ Oroszhegy múltjáról, e helyen nem vállalkozhatok arra, hogy teljességre törekvő, áttekintő képet adjak Oroszhegy helytörténetéről. A varsági hegyi tanyak kialakulásáról és településrendjéről szóló jelen tanulmányom terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy részletekbe menően foglalkozzam Oroszhegy történelmi útjának alakulásával. Ugyanakkor Varság története a XX. század elejéig része volt Oroszhegy történetének. Az elszakadás után is ezer szál kötötte össze Oroszhegyet, mint anyafalut, a hajdani havasain alakult tanyaközszéggel, Varsággal. A varsági viszonyok megismeréséhez és megértéséhez elengedhetetlen az oroszhegyi helytörténet alapvonalainak és néhány egyedi arculatú kérdéskörének megismerése. Ezért a továbbiakban néhány általános megállapításon túl Oroszhegy történetéből azokkal a részterületekkel foglalkozom, amelyek varsági vonatkozásúak, illetve amelyek elősegítik a varsági múlt, a varsági népesség és a varsági települési hagyomány könnyebb megismerését. E szempont alapján az oroszhegyi múltból az alábbi témák rövid bemutatását tartottam szükségesnek: Tartód vára; Diafalva; az Urusos kút és a Szent László hagyomány; népesség, nyelv, kontinuitás; vallás; a Tifánok sorsa; a faluközösség önszervező és rendfenntartó szerepének néhány eleme.

Az oroszhegyi agrártörténet legtöbb kérdését nem itt, hanem a szállástartásról szóló fejezetben tárgyalom. Bízom abban, hogy nyílik még lehetőségem arra, hogy a levéltárakban feltárt, de itt fel nem használt oroszhegyi adatokat helytörténeti vagy történeti-néprajzi tanulmányban közzétegyem.

²⁷ Ez látszik a XVI. század végétől fennmaradt Udvarhelyszéki perek vallomásaiból. Az Oroszhegy környéki falvak lakói fölöttébb járatosak voltak egymás határában. A felsorolt falvak férfi lakói szinte személyesen is ismerhették egymást. Rokoni szálak sokasága fűzte össze őket. Egyik faluból a másikba költöztek, és ott otthonosan érezték magukat. (USZO.) – KÁL. UTJ. II. 3., 4., 5., 6., 7. (1602-1619) II. 17. (1640) – Oroszhegy falu anyakönyveinek többsége sajnos ismeretlen helyen lappang. A Csíkszeredai Levéltárban fellelhető, 1857-től 1889-ig terjedő házassági anyakönyv tanúsága szerint az oroszhegyiek leggyakrabban oroszhegyivel kötöttek házasságot. Ha etlől a párválasztási hagyománytól eltértek, a nem oroszhegyi házastárs leginkább Farkaslakáról, Zetelakáról, Bogárfalváról, Szenttamásról, Lengyelfalváról, Szentkirályról, Fancsalról, Ülkéről, Korondról, Szentlélekről, Szombatfalváról és a viszonylag távoli Kápolnásfalvából származott. (CSÁL. Oroszhegyi házassági anyakönyvek 1857-1889.)

²⁸ Ezúton köszönöm a Direkția Generala Arhivelor Statului, Bukarest illetékeseinek, hogy 4824/15.06. 1993. és 7924/1. IX. 1994. sz. határozatukkal engedélyezték számomra a levéltári kutatást a kolozsvári és a csíkszeredai levéltárban. Köszönettel tartozom a kolozsvári és a csíkszeredai levéltár alkalmazottainak, hogy segítőkészségükkel megkönnyítették munkámat. Köszönöm Oroszhegy, Székelyudvarhely, Korond, Zetelaka és Varság plébánosainak, hogy plébániáik régi iratai közt búvárkodhattam.

Tartód vára

Székelyvarság község határának nyugati szélén, fenyvesekkel vadregényes őserdők között, de az irtás eredetű művelt varsági földek közelében, a felsőbagzosi, lapos magyarói hegyi tanyáktól csak néhány száz méterre, a Nagy-Küküllő és a belé ömlő Tartód pataka által közrefogott szögletben, egy erdős oldalú, domború tetejű magaslaton, régi kőfalak romjai rejtőzködnek. Ezek a romok a hajdani Tartód várának maradványai.

A várrom környékén, többórányi járástávolságban nincs történelmi falutelepülés. A hatalmas, hegyi erdők uralmát a fennsíkok, hegyoldalak és folyóvölgyek irtáskaszálóinak és irtásszántóinak kisebb-nagyobb foltjai, valamint a rajtuk épült és tartozéktelepülésből jobbra az utóbbi két évszázadban formálódott hegyi tanyák faépületei törik meg. Fontos utak sem láthatók a várrom környékén. Az erdőgazdaság faszállító erdei útjai nem vezetnek a hegyeken túl fekvő helységek felé. Általában a Varság központja felé tartó XX. század eleji mesterségesen kialakított útba torkoltnak. A Parajdról a Bucsin-hágón át Gyergyószentmiklóstra és az Udvarhelyről Sikaszón át Gyergyóba vezető régi átkelő utak messze esnek Tartód várának tájékától.

Joggal merül fel a kérdés: Ki és miért épített várat utaktól, lakótelepülésektől távol, nehezen áthatolható hegyvidéki őserdők rengetegében, a lakatlan „havasok” világában? A kérdésre nehéz válaszolni, mert a különös helyzetű hajdani erődítmény kevés nyomot hagyott maga után a kései történetíró számára. A hegyi szállástartás témaköre szempontjából Tartód várának története perifériális kérdésnek tűnhet, ez azonban csak csalóka látszat. Tanulmányomban ugyanis az újkori hegyi tanyák és a havasi irtásokon létrehozott tartozéktelepülés szerepű hegyi szállások úgy jelennek meg, mint a lakatlan, őserdei táj birtokbavételének eszközei, megvalósulási formái. A viszonylag egyenesívű képbe azonban „belezavar” Tartód vára, mint a székelység természethódító hegyi szállásainál jóval korábbi emberi alkotás, civilizációs létesítmény. Ez a tény újabb kérdéseket vet föl: Feküdt-e vár közelében, tartozott-e a várhoz földműves település? Ha nem, a várban örökösök próbálták-e formálni a környező táj képét? Irtottak-e erdőket? Hoztak-e létre irtáskaszálókat? Vagyis, a havashódító oroszhegyi székelyeket megelőzték-e a vár révén mások a havasok használatában?

Tartód váráról egy kutatónak sem sikerült még ez idáig középkori okleveles vagy krónikabéli adatokat találni. Úgy látszik, nem hagyott nyomot a régi magyarországi írásbeliségben. A regék, legendák világából sem derül ki róla fontos és érdemleges körülmény. Ismereteink szerint a Tartód kifejezés egy 1598. évi per tanúvallomásában fordul elő először a Varság szóval együtt.²⁹ Mindkét név patakra, vízre vonatkozik. Az 1598. évi szövegben egészen pontosan a *Tartód nyaka* kifejezés fordul elő, amely Pesty Frigyes helynévgyűjteményében is szerepel, a *Tartód vára*, a *Tartód váralja*, és a *Tartódmezeje* helynévvel együtt.³⁰

Tartód várának emlékét évszázadokon át a havasalji nép szellemi hagyományvilága őrizte, mialatt köveit lassan mállasztotta az idő. Az oroszhegyi

²⁹ SZO. VIII. 342.

³⁰ PFH. 83.

hagyomány lényegét valószínűleg tükrözi az a rövid leírás, amelyet a *Tartód vára* helynév magyarázataként az oroszhelyi jegyző vetett papírra 1865-ben a helyneveket gyűjtő Pesty Frigyes számára: „*Tartod vára, ez egy omladék, a fenyő benőtte, de van most is benne egy mély kút, a melyet a nép ajka szerint feneketlennek nevez, a Küküllő folyamból vette vizét, s veszi még máig is, a rege szerint a Tündér Leányok lakták hajdan.*”³¹

Valószínűleg az udvarhelyszéki tájon élő hagyományból értesült Tartód váráról Kővári László, aki 1866-ban az Erdély építészeti emlékeiről írt könyvében néhány sor erejéig megemlékezett róla.³²

Alaposabb leírást készített Tartód várának maradványairól Orbán Balázs, aki vette a fáradságot, és Korondról indulva kísérelve elgyalogolt a végtelennek tűnő erdőkön át a Küküllő menti épületromokhoz. Gyalogútja Korond és Tartód vára között hat óráig tartott.³³

Negyedszázaddal később Téglás Gábor írt röviden más várak társaságában Tartód váráról, és azt számottevő kutatás nélkül némi könnyelműséggel a dák várak közé sorolta.³⁴

Vége Ferenczi Géza és Ferenczi István 1962 és 1965 között, szükös anyagi lehetőségek közepette ugyan, de ásatásokat végeztek a Tartód pataka fölött magasodó meredek oldalú Várhegyen. Viszonylag kevés leletet találtak, de fontos megállapításokat tehettek a vár jellegére, építészeti képére, alakjára, méreteire és sorsára vonatkozóan.

Az utóbbi években szenvedélyes vita bontakozott ki a szakirodalomban Tartód, Firtos és Rabsonné vára körül.³⁵ A vitatkozók: Ferenczi István és Benkő Elek eltérően vélekednek a három vár, különösen Tartód építési és használati idejéről, szerepéről, hajdani használatának módjáról. Nem feladatomban állást foglaljak, mivel tanulmányom nem Tartód váráról, hanem a varsági hegyi tanyákról szól. Az érvek és ellenérvek összecsapásaiból, mint a várkutatásban járatlan néprajzkutató az alábbi summázatot szűrtem le Tartód várának történetéről.

A havasi őserdők közepén épített vár a tengerszint felett 848 méter magasságban, az alatta elfolyó Küküllő szintjétől számítva kb. 90 méternyi viszonylagos magasságban állt egy meredek oldalú hegyorron. Néhány kilométeres körzetben jóval magasabb hegyek és fennsíkok koszorúzták. A Tartód pataka felől induló, fokozatosan emelkedő kanyargós úton lehetett megközelíteni. A 75 méter hosszú, és 37 méterig szélesedő, nagyjából ovális alakú várat egy csigavonalban haladó

³¹ PFH. 83.

³² KŐVÁRI László 1866. 45.

³³ Némi humorral megkérdézhetnénk, miként értette Orbán Balázs a hat órát: a folyamatos gyaloglásra, vagy az út összességére. Útközben ugyanis bizonyára megállt, hogy alaposan szétnézzen a "Korondi hegy" szállásain. Leírásából látható, hogy fölöttébb felkeltette érdeklődését a hegyi szállások élete. Nem győzte dicsérni a hegyen tartózkodó korondiak "költőileg szép életét", "a piros pozsgás havasi nymphák", a kíváncsiskodó szállási fehérnepek takarosságát és felejthetetlen vengédszeretét. Az is lehet persze, hogy visszafelé jövet időzött el a Pálpatakon vagy Fenyőkúton "nyaralगतó" korondiak között. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I 131-132.)

³⁴ TÉGLÁS Gábor 1895. 314-317. Tanulmányában megemlítette az oroszhelyiek varsági szállásait. Ábrázolásuk is látható a 316-317. oldalak közé helyezett kihajtható térképen.

³⁵ FERENCZI Géza 1971. - BENKŐ Elek 1990;-1991;-1992. - FERENCZI István 1990;-1991;-1993;-1994/a;-1994/b;-1994/c.

falgyűrű alkotta. Belső köépületei valószínűleg nem voltak. Nem sikerült nyomára akadni a korábban feltételezett négyzetes toronynak sem. Az 1,8-2 méter szélességű várfalak helyben gyűjtött, faragatlan, de mégis megválogatott andezittömbökből, falban oltott égetett mészkötőanyag alkalmazásával épültek.

A hivalkodó, büszke építészeti alkotásokat nélkülöző, egyszerű, szinte kezdetlegesnek mondható kis vár valószínűleg Szent László magyar király uralkodása alatt (1077-1095) épült. A XI. század végén és a XII. században használták. Feltehetőleg a XIII. század közepén elhagyták. A XIII. század végétől falai omladozni kezdtek. Felverte a bozót és elborította az erdő.

Tartód vára a környékbeli Firtos és Rabsonné várával, valamint az udvarhelyi Budvárral együtt a XI-XII századi magyar királyság határvédő várláncolatának fontos tagjaként élte virágkorát.³⁶ Akkor és addig volt szerepe, amikor és ameddig a magyarság által birtokba vett területek határa, illetve a határvédő gyepe ezen a tájon húzódott. Amint a csíki és a gyergyói medence birtokbavételével a védendő határ keletebbre, a Keleti-Kárpátok vízválasztójának tájékára tolódott át, a Tartódot is magába foglaló várláncolat elvesztette jelentőségét. Ez a határeltolódás és szerepvesztés legkésőbb a XIII. század második felében következett be. Tartód várának sorsa tehát elválaszthatatlan a koraközépkori magyar határvédelem helyszínének és módjának változásaitól, valamint az ún. telegdi székelyek székelyföldi megtelepedésének fokozataitól, hullámaintól. Létrejöttét valószínűleg a gyeperendszer, a gyepevel történő határvédelem korszerűsítésének igénye segítette. A történeti irodalomból ismert, hogy az udvarhelyszéki székelyek a Bihar megyei Telegd környékéről költöztek valamikor a XII. században Udvarhely tájékára, a korai Küküllő megye Erdőhát nevű gyepevel jellegű területére. Ezért nevezték őket a középkorban telegdi székelyeknek.³⁷ Megérkezésükkel, tartós letelepedésükkel, a sűrű székely faluhálózat kialakulásával az Udvarhely környéki gyepeivel táj elvesztette gyepeivel jellegét. A korábbi gyepevonal védővár láncolatának egyik fontos láncszeme, Tartód vára pedig elvesztette feladatkörét. Amikor a telegdi székelyek egy része a XIII. században, átkelve a Hargitán, megtelepedett a csíki és a gyergyói medencében, Tartód várának rövid ideig világító csillaga végképp leáldozott. Más szóval, Tartód vára a telegdi székelyek udvarhelyszéki letelepedése előtt élte néhány évtizedes fénykorát, majd a keleti irányú székely előrenyomulás ütemében elvesztette jelentőségét.

Fentebb már említettem, hogy az Udvarhelyszékből Gyergyóba vezető újkori utak messze elkerülik Tartód várát. Ezt a körülményt azonban nem tanácsos visszavetíteni a középkorra. Ferenczi István kitaró terepbejárások alapján több tanulmányában is hangsúlyozza, hogy a koraközépkorban Parajd és a Gyergyói-medence között létezett egy „sótú” a Putna-hágón keresztül, amely érintette Tartód várának

³⁶ A Ferenczi István és Ferenczi Géza által feltételezett határvédő várláncolat hajdani létezését elfogadta: DÁVID László 1981. 344-345. - ENTZ Géza 1994. 22-23. Hasonló várláncolat Dél-Erdélyben is védte a koraközépkori magyar településterületet a szászok betelepítése előtt. Vö.: HOREDT, Kurt 1958. 121-122, 130-131.

³⁷ GYÓRFFY György 1990. 18., 28-35.

tájékat. A Küküllő menti erősségnek, mint a határvédő várláncolat tagjának az volt az elsődleges feladata, hogy a Putna-hágón átvezető út forgalmát ellenőrizze.³⁸

Tartód vára hajdani szerepének latolgatása során a kutatókban felmerült a birtokközpont szerep és a menedékvár jelleg is, mint a vár építésének és fenntartásának esetleges indítéka.

A birtokközpont szerep ötletétől Tartód vára esetében könnyen búcsút vehetünk, mert környékéről hiányzik és valószínűleg mindig is hiányzott a birtok. A hatalmas őserdők igazgatására nem kellett várat építeni.

Nem különb a helyzet a menedékhely jelleggel sem. A vár környékén nem voltak falvak, így nem igazán akadt, aki falai közé meneküljön. Csak a távoli hegyaljai, havasaljai falvak lakói menekülhettek volna ide. Nekik viszont valószínűleg a havasi őserdő is megfelelt bűvőhelynek, ha veszélyessé vált a helyzetük. A történelem tanúsága szerint a hódító hadseregek és a portyázgató kisebb katonai egységek, különösen Erdély hegyvidéki tájain, a folyóvölgyekben és a falvakkal megrakott medencékben haladtak. Pusztítottak, égették a falvakat, rabolták a lakosság vagyonát, állatállományát, kardélre hányták vagy rabszolgának fogdosták az embereket. Nem valószínű, hogy a legbátrabb és a legráterősebb hadsereg is arra vetemedett volna, hogy a Görgényi-havasok erdőrengetegében nyomozzon néhány bujkáló székely után. Ha pedig így van a dolog, akkor minek a távoli menedékvár? Különösen, ha nincsenek épületei, ha fedelet sem nyújt a bujdosó feje fölé. A havasaljai székely, járatos lévén a famunkában, a kalibakészítésben, zsidelycsinálásban, néhány nap alatt készített magának meghúzódásra alkalmas kis faépületet a havas bármelyik biztonságosnak vélt részén, ha ellenség elől bujdosva hosszabb időt kellett falujától távol, erdőben töltenie.

Nem tartozik Tartód várának témaköréhez, de a menekülésekről, elfutásokról szólva e helyen kell tennem egy kitérőt részben a tájbeli hagyományra, részben saját levéltári kutatásaimra alapozva. Annak illusztrálására, hogy szükséghelyzetben a havasalji nép valóban a havasi erdőkben keresett menedéket, néhány jellemző adatot említék.

A legjellemzőbb példa a fenyőkúti *Hazanező* helynév korondi népi magyarázatának mondai formája. *Hazanező*-nek a „Korondi hegy” egyik fenyőkúti határrészét nevezik. Tőle északra található a *Korondága* nevű dús fenyőerdő. Ennek középső 4-5 hektárnyi részét *Házakhelye* néven emlegetik. A helyi hagyomány szerint az egyik tatár pusztítás idején a korondiak a havasi erdők felé menekülvén a Korondága erdejében húzták meg magukat. Mivel hosszabb időt töltöttek ott, ideiglenes házakat is építettek. Erre utal a *Házakhelye* helynév. Időnként előremerészkedtek addig a helyig, ahonnan leláttak a falura. Óvatosan kémlelték, elmúlt-e már a veszély. Megfigyelőhelyük tájékát a korondiak azóta *Hazanező*-nek nevezik.³⁹ Oroszhegy erdei határában található a *Kemence sorka* helynév. Erről az

³⁸ A Putna-hágón átvezető út később, ismeretlen időpontban elvesztette jelentőségét. Forgalma a csaknem másfélszáz méterrel magasabb Bucsin-hágón át vezető mai útra telerődött át. - FERENCZI István 1991. 7., 1993. 7., 1994/a. 51., 79., 108. - Benkő Elek nem tartja valószínűnek, hogy valaha létezett "sóút" a Putna-hágón keresztül. (BENKŐ Elek 1991. 234.) – A XIX. század végén már Téglás Gábor is felhívta a figyelmet a Görgényi-fennsíkron vezető hajdani utak jelentőségére. (TÉGLÁS Gábor 1895. 315.)

³⁹ TÓTH Márton 1991.

oroszhgyi jegyző 1865-ben Pesty Frigyes helynévgyűjteménye számára azt írta, hogy „állítólag a Tatár futáskor menekülőknak lakhelyül szolgált és területén kemence romok láthatók”.⁴⁰ A zetelakiak az egyik tatár támadás alkalmával a Nagyküküllő és a Sikaszó patak összefolyása tájékára, a Kerekdombra menekültek.⁴¹

1562-ben, Majláth Gábor fogarasi kapitány faludúlásai idején, „az Majlád eleot valo futaskor”, a havasalji falvak népe a havasokban húzta meg magát. A lengyel-falviak az Oroszhegytől északkeletre eső Fancsali fenyő nevű erdőben vészelték át a nehéz napokat.⁴²

1612-ben egy lengyelfalvi lakos azt vallotta, hogy iszákját akkor vesztette el, amikor „elfutottak” „az ország havasára Zetelakán felül”.⁴³ Egyértelműbb és kifejezőbb az a vallomás, amelyet Tibold és Szentkirály 1609. évi perében mondott el Bogharfalvi Péter 60 éves bogárfalvi lakos egy vitatott hovatartozású nyuládi, vagyis Varság felé eső, makkoltatásra alkalmas erdőterületről: „Az mihali be lövetelek tudom oda futtunk vala föl marhástól.”⁴⁴

1690-ben a Thököly-felkelés idején a csíki és az udvarhelyszéki székelyek a havasi erdőkbe menekültek. A „megyebírák” és a licentiatások mentették a templomi felszereléseket, de a havasokban egy s más mégis eltűnt. Emiatt perek támadtak. A megvádolt szentléleki „megyebírákat” 1693-ban Mihály deák oroszhgyi licentiatus védte. A felmentő ítélet szerint a szentléleki „megyebírák” a templomi felszerelésekből amit tudtak, szekerre tettek, és „magukkal vitték a havasra”. Nem tehetek róla, hogy ott bizonyos dolgok elvesztek.⁴⁵

E rövid kitérő után kanyarodjunk vissza Tartód várához, illetve a róla kirobant szakmai vita tanulságaihoz!

Ferenczi István és Ferenczi Géza terepbejárások alapján feltételezte, hogy Tartód vára közelében a középkorban nem volt állandóan lakott település.⁴⁶ Ezt valószínűsítik a XVI-XVII-XVIII. századi történeti forrásokból és a XIX-XX. századi megfigyelésekből leszűrhető tapasztalatok is. A XIV. századi pápai tized-jegyzékek és a XVI-XVII-XVIII. századi összeírások nem jeleztek falut a Varságot, illetve a Tartód várát környékező 10-15-20 kilométeres körben.⁴⁷ A XVI. század végéről és a XVII-XVIII. századból bőségesen megmaradt udvarhelyszéki perek tanúi a fent jelzett területen hatalmas havasi őserdőket ismertek, amelyeket a távoli havasalji falvak népe állattartással, makkoltatással, szénakaszálással igyekezett hasznosítani.⁴⁸ A XIX. századi híradások és a XX. századi néprajzi megfigyelések a XVI-XVIII. századi havashasználat továbbélését tükrözik azzal a változással, hogy

⁴⁰ PFH. 72.

⁴¹ ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 66.

⁴² USZO. II. 98.

⁴³ KÁL. UTJ. II. 5. 11.

⁴⁴ KÁL. UTJ. II. 4.H. 19. - A "Mihali bejövetele" kifejezés valószínűleg a Mihai Viteazul 1599. évi hadjárataira vonatkozik.

⁴⁵ SÁVAI János 1997. 171.

⁴⁶ FERENCZI István 1994. 70.

⁴⁷ FEJÉRPATAKY László 1887. 133. - KÁL. UTJ. VIII. 1. 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 62., 86., 87., 88., 89.

⁴⁸ A legkorábbi, XVI. század végi perek közötti szövege: USZO. - Hasonló perek a XVII-XVIII. századból: KÁL. UTJ. II. 3., 4., 5., 6., 7. (1602-1619), II. 17. (1640) II. 50., 51., 52., 53., 54., 55. (1689-1694), II. 87., 88., 89., 90., 91., 92., 93., 94. (1735-1765.)

az arra alkalmas irtáskaszálókon az időszakosan használt szállások egy része fokozatosan állandóan lakott hegyi tanyává alakult át.⁴⁹

Minden valószínűség szerint tehát a középkorban, különösen a XI-XII. században nem létezett falutelepülés Tartód várának közvetlen környékén, vagyis a mai Székelyvarság területén. Bizonyára igaza van azonban Benkő Eleknek is, amikor azt állítja, hogy a Tartód várához hasonló várak nem tölthették be szerepüket a velük összeköttetésben álló falutelepülések nélkül, hiszen már megépítésüket is a környezetükben lévő falvak népe végezte.⁵⁰ Ez ellentmondásnak látszik a javából mindaddig, amíg nem feltételezzük, hogy az őserdők közepén épült Tartód várának építését, gondozását, őrző szolgálatát olyan falu népe végezte, amely a havasok nyugati szélén, az ún. Hegyalján vagy Havasalján: Korond, Oroszhegy környékén települt, de állandó összeköttetésben állt a havasi várral. Nem véletlen, hogy az erdélyi havasok területén általában nem keletkeztek magyar falvak. A havasokban uralkodó éghajlat, a havasi természeti környezet, a rövid vegetációs időszak nem kedvezett a megélhetést biztosító mezőgazdasági termelésnek és a falutelepülésnek. Így volt ez Székelyvarság térségében, a Görgényi-havasokban is. Ezért a Tartód várát építő, gondozó, őrségét ellátó falu valahol a havasi erdők szélén, a Havasalján jött létre, ahol a településre kedvezőbbek voltak a természeti, éghajlati viszonyok, ahol könnyebb volt megélni, és ahonnan a várat némi fáradtság árán ugyan, de rendszeresen meg lehetett közelíteni. Ne felejtjük el, hogy az író-kutató úrféle Orbán Balázs gyalog hat óra alatt tette meg az utat Korond és Tartód vára között. Lóháton és az erdei közlekedésben járatos környékbelieknek ez az út bizonyára jóval rövidebb ideig tartott. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az oroszhegyiek a hatalmas hegyi erdőkön keresztül az újkorban évszázadokon át jártak szekérral Küküllő menti és varsági kaszálóikra. Bizonyára keserves zötyögéssel haladtak, de a lényeg az, hogy utaztak. Az efféle erdei szekerezés elválaszthatatlan volt havashasznosító életmódjuktól.⁵¹

Ezek után súlyos kérdés, hogy melyik hegyaljai falu kötődhetett Tartód várához. Melyik helység lakói építették, gondozták falait, melyik falu népe látta el a tartódi őrszolgálatot. A helyzetet komplikálja, hogy olyan falu jöhet szóba, amelyik a telegdi székelyek udvarhelyszéki ltelepedése előtt már létezett a havasalji gyepűövezetben. Ferenczi István Rabsonné várát az ún. ős-Parajddal, Tartód várát pedig egy Korond tájékán feltételezhető hajdani besenyő faluval hozta kapcsolatba.⁵²

Engedtessek meg, hogy a koraközépkori historiában meglehetősen járatlan néprajzkutatóként, újkori havasbirtoklási viszonyok és néprajzi kapcsolatok előképeit nyomozva, e helyen fölvessem a havasalji Oroszhegy falu és Tartód vára koraközépkori kapcsolatának lehetőségét. Természetesen nem a mai Oroszhegyről

⁴⁹ A XIX. századi híradásokra: ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96., 131. - PFH - OPI., KOPI.

⁵⁰ BENKŐ Elek 1991. 235.

⁵¹ A Tartód vára és Oroszhegy falu közti közlekedés lehetőségére utalt 1895-ben Téglás Gábor, amikor a *Tatárok útja* nevű erdei útszakaszról megállapította, hogy valaha ott volt tartód várának kijárója az oroszhegyi fennsíkra és onnan délre, a Nyikó mellékre. (TÉGLÁS Gábor 1895. 316.)

⁵² FERENCZI István 1991. 6. - 1994/a. 70-71. - Feltételezi, hogy a Hunyadi János egyik 1455. évi oklevelében szereplő, de később eltűnt Besenyőfalva a Korond határában lévő Kadács-mező területén feküdt és besenyő eredetű lakói adták Tartód várának őrségét.

van szó, hanem arról a feltételezhető ős-Oroszhegyről, amely a telegdi székelyek udvarhelyszéki letelepedése előtt, Tartód vára virágkorában már esetleg létezett.

Felvetésem alapja Oroszhegy helység különleges neve és újkori havasbirtoklásának rendje. A névtudomány és a településtörténet azokat a helységneveket, amelyek önmagukban vagy összetételben, ragozva vagy ragozatlanul tartalmazzák a német, cseh, tóth, orosz, oláh, rác, horvát, olasz, besenyő, szász stb. népneveket, a megnevezett népek egykori jelenlétével hozza kapcsolatba. Következésképp Oroszhegy neve valamiféle keleti szláv népcsoportra utal, amelyet a magyar államiság korai időszakában, a telegdi székelyek Udvarhelyszéki letelepedése előtt államszervező akarat telepített, bizonyára határvédő célzattal, talán éppen Tartód várának kiszolgálására, a Görgényi-hegység peremére, az Őrhegy alá. A gyeplínia kijebb tolása idején az oroszhegyi határvédők vagy továbbköltöztek az új határok tájékára, vagy beleolvadtak a nagy tömegben letelepedő telegdi székelyekbe. (Következésképp, nehezen állapítható meg, hogy Oroszhegy mai székely népe elődjének tekintheti-e, és ha igen, milyen arányban a hajdani határőrző "oroszoikat", vagy pedig a gyeplínia keletre tolódása, illetve a telegdi székelyek áttelepedése idején teljes népcseré történt a magas fekvésű faluban.)

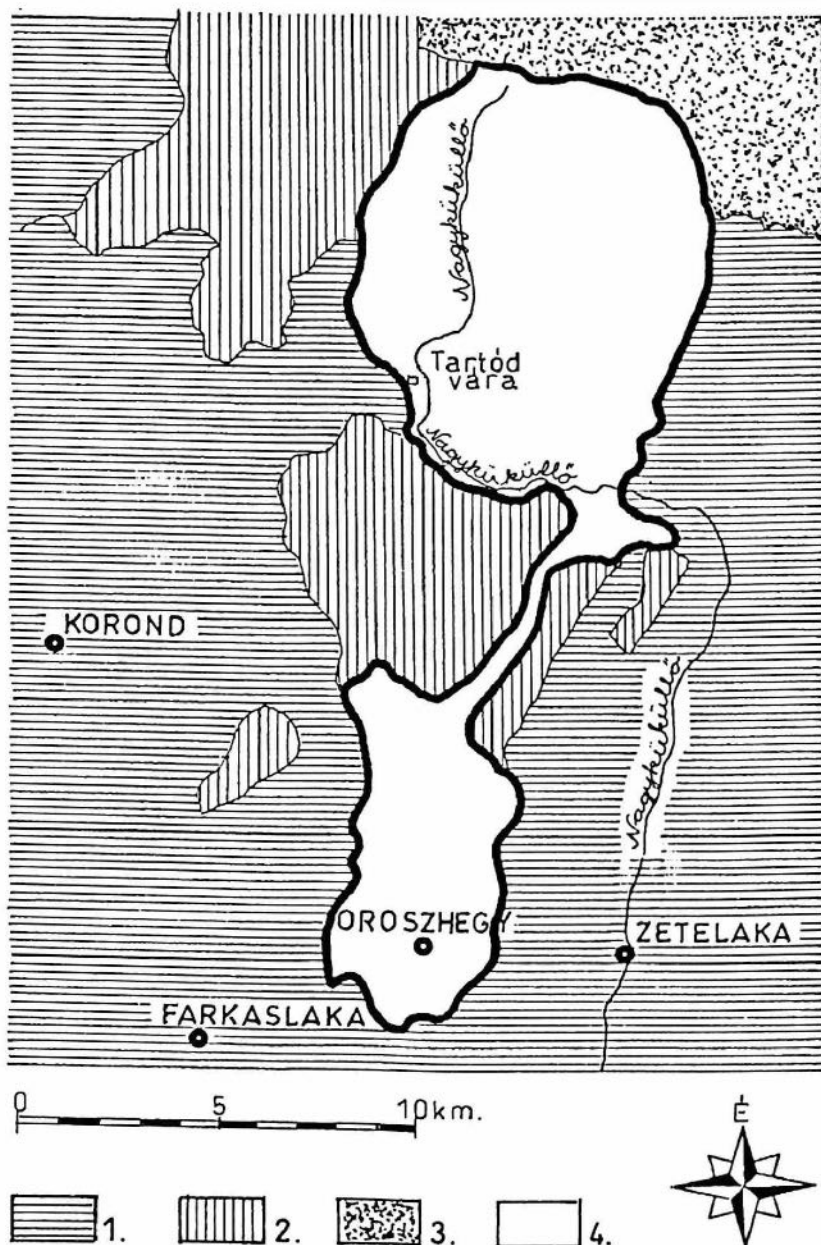
Közbevetőleg szükséges megjegyezni, hogy a tudomány által legtöbbször lenézett, megmosolygott népetimológia Oroszhegy helység nevét nem az újkorban meglehetősen kedvezőtlen csengésű orosz népnévvel, hanem az orosz szó "les, titokban figyel" jelentésével hozza kapcsolatba. Kiválóan megfogalmazta ezt a vélekedést Oroszhegy helység jegyzője 1865-ben Pesty Frigyes kérdésére adott válaszában, amikor a faluban élő hagyományra hivatkozva az Oroszhegy nevet úgy magyarázta, hogy az oroszhegyiek valamikor a falujuk mellett emelkedő Őrhegyről "orozva kémlelték" az ellenség hadmozdulatait.⁵³

Ha valami csoda folytán kivételesen a népetimológia közelítené meg az igazságot, témánk szempontjából az eredmény ugyanaz lenne, mint az orosz népnévből való helynév-eredeztetés esetében: nevezetesen a hajdani őrző, határvigyázó szerep feltételezhetősége. Erre áttételesen Orbán Balázs is célzott, amikor az Oroszhegy felett magasló Őrhegyről és a szintén Oroszhegy melletti Deszkő-hegy Mákváranak nevezett, bokrokkal benőtt helynévéről írt. Úgy vélte, az Őrhegy név mindig közeli várat feltételez. Ezt Mákvárában vélte fölfedezni, amelyről azt gyanította, hogy "hihetőleg elővára volt a messze hátrafekvő Tartód-nak."⁵⁴

Az Árpád-kori Oroszhegy falu és Tartód várának kapcsolatát gyaníthatjuk a XX. századi Székelyvarság tájékán elterülő "havasok" XVI-XIX. századi birtoklási viszonyaiból is. A Nagyküküllő felső folyása, a Varság pataka, a Nagyút pataka, a Tartód pataka és a Nagyág pataka környéki őserdei tájat a XVI-XVII. században "Ország havasa" néven emlegették. (Tanulmányomnak a havasi szállástartásról szóló részében erről bővebben lesz még szó.) Az Ország havasa, illetve a tőle nyugatra eső erdőség sokszor szerepelt a XVI-XVII. századi udvarhelyszéki perekben. Mintha egy láthatatlan kéz ismeretlen időpontban elosztotta volna a

⁵³ PFH. 80. - A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a XVI-XVII. századból bőségesen fennmaradt udvarhelyszéki perekben, ahol a szavak sz betűjét gyakran z formában jelenítették meg, Oroszhegy falut következetesen *Orozhegy*-nek írták. (USZO., KAL. UTJ.)

⁵⁴ ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 104.

3. ábra. Oroszhegy határa a XVI-XIX. században és a XX. század elején. (Tervezte: Bárth János).
 Jelmagyarázat: 1. havasalji falvak hosszan elnyúló határai 2. havasalji falvak idegen határok közé
 ékelődött távoli havasai, 3. gyergyói birtokok, 4. Oroszhegy községen elszűkített határa a
 „Küküllön innen” és a „Küküllön túl”.

hatalmas őserengeteget a hegyaljai falvak között, a havasokban járatos emberek tudták, számontartották, hogy egyik vagy másik falu népe melyik területen makkoltathatott, mely erdőrészen vághatott fát, hol végezhetett irtást. Az is látszik azonban a korai perekből, hogy a határok nem rögzültek eléggé. Időnként kemény viták támadtak a havashasználó falvak népe között egy-egy erdei terület hovatarozásáról. Oroszhegy, Szentkirály, Ülke, Tibód, Szenttamás, Szentlélek, Farkaslaka és a többi havasalji falu évszázadokon keresztül nagyjából ugyanazt a területet mondhatta magáénak. A XVI-XVII. században már használt havasi birtokaik megőrződtek a XX. századig. Ez a folytonosság azonban valószínűleg nem csak időben előre felé volt jellemző, hanem bizonyára visszafelé is, a havashasználat homályba vesző kezdetéig, talán a székely letelepedésig.

A havasokból való részesedés legfontosabb sajátosságának tekinthető, hogy Oroszhegy jóval nagyobb havasi területet birtokolt, mint a többi falu. Már a Nagy-Küküllőig nyúló erdős határrésze is óriási volt, nem beszélve arról a földről, a mai Székelyvarság határáról, amely a Nagy-Küküllőn túl terült el, és egészen a gyergyói vízválasztóig terjedt. Mondhatnánk, Oroszhegy birtokolta az Ország havasa központi részét. A többi környező falunak csak perifériális területek jutottak. Igaz, Oroszhegy több történelmi korszakban népesebb falunak látszik az összeírásokból, mint legközelebbi szomszédai, pl. Szentkirály, Tibód, Ülke, Szentlélek, stb. Ezzel azonban nem indokolható teljesen a birtoklási aránytalanság. Valami más erőnek, körülménynek is közre kellett játszani a dolgok ilyen alakulásában. Ez az erő, ez a körülmény talán a foglalás időbeli elsőségében keresendő. Ha Oroszhegy mint gypéülvére telepített határvédő falu már a telegdi székelyek Udvarhelyszékre telepítése előtt is létezett, és első lakói láttak el szolgálatot Tartód várában, volt alkalmuk arra, hogy a havasi táj nagy részét, mégpedig a központi részét a maguk birtokává tegyék. Talán, mint határvédőknek, felsőbb akarat is nekik jutatta ezt a hatalmas erdőrengeteget. Az Oroszhegyre települő székelyek bizonyára a helyben maradt és beolvadt régi lakosok jogán, vagy egyszerűen a helység azonossága jogán, "megörökölték", töretlen használatukkal folytonossá tették a hatalmas havasi határ birtoklását. Az új falvakat alapító székely közösségeknek csak a havasi erdőségek peremterületei jutottak.

Oroszhegy falu havasbirtoklásban mutatkozó elsősége elvezethet bennünket ahhoz a gondolathoz, hogy Tartód várának építőit, gondozóit, őreit az Árpád-kori Oroszhegy határvédő lakóiban keressük. Oroszhegy és Tartód várának kapcsolatát sejteti az a körülmény is, hogy maga Tartód vára, illetve annak helye, a Küküllő menti Várhegy, nem egy közelebb fekvő falu, pl. Korond, hanem a fölöttébb távoli Oroszhegy birtokában volt a XVI-XIX. században, míg a XX. század elején az Oroszhegyből kivált Székelyvarság község meg nem "örökölte".

Diafalva

Oroszhegy falu egyik negyedét, amely láthatólag elkülönül a település nagyobbik részének összefüggő tömbjétől, évszázadok óta Diafalva néven emlegetik. Varsági tanulmányomban azért kell néhány mondatot szánnom Oroszhegy falu belső települési tagoltságára, illetve Diafalva elkülönülésére, mert a Diafalva kifejezéssel

gyakran találkozhatunk Varság jelenében és rövid történetében. A varsági öregek között vannak olyanok, akik oroszhegyi eredetüket pontosítva, származáshelyük gyanánt Diafalvát jelölik meg. XIX-XX. századi oroszhegyi névsorokban előfordult, hogy a *diafalvi* kifejezést megkülönböztető névként használták. Ragadványnévként Oroszhegytől elszakadva, varsági használatba is átkerült. Varság határának régi jeles helyneve a Bagzos, amelynek egyik részét az öregek *Diafalvi Bagzos* néven emlegetik.

Udvarhelyszékben ritka, Csíkszékben azonban jócskán akad példa arra, hogy a település valamelyik tizese térben elkülönül a többi tizestől. Előfordul, hogy egymástól viszonylag távol fekvő, szántókkal, erdőkkel elhatárolt tizesek alkotják a falut.⁵⁵ Diafalva tulajdonképpen úgy különül el Oroszhegy többi részétől, mint némely csíki falu elhúzódott tizese. Az 1780-as évek oroszhegyi egyházi számadáskönyve szerint Oroszhegy falu négy részre tagolódott: Alszegre, Fölszegre, Középszegre és Diafalvára.⁵⁶ Alszeg, Fölszeg és Középszeg egységes településtömböt alkotott, amelytől a diafalvi negyed némiképp elkülönült.

Az efféle térbeli különállás sokféle okra vezethető vissza. Ilyen lehet: a természeti adottságok települést befolyásoló, kényszerítő ereje; a hajdani önállóság, az egykori tényleges falusi különállás; a népesség más időpontbeli letelepedése, más irányú érkezése, másfajta származása stb.

Természeti tényezők nem indokolják Diafalva elkülönülését Oroszhegy belterületének többi részétől.

Diafalva tényleges falusi különállásának, települési vagy közigazgatási önállóságának nem ismerjük nyomát a történeti forrásokban. Oroszhegygel ellentétben, a XIV. századi pápai tizedjegyzékben nem szerepelt. A XVI. század második felében, amikor hirtelen megsaporodtak a történeti források, Diafalva Oroszhegy helység elkülönülő részeként tűnt föl. 1569-ben egy oroszhegyi vonatkozású periratban feljegyezték 58 megesketett oroszhegyi családfő nevét. Ez a legrégebbi fennmaradt lista Oroszhegy lakóiról. Valószínű, hogy az összes családfőt tartalmazza. Bemutatására később még visszatérek. Itt csak azt a körülményt emelem ki, hogy a 47. és a 48. lakos, Kovács Péter és Kovács András neve után a lajstrom készítői odaírták a Diafalva helynév rövidítését.⁵⁷ Tehát ez a két családfő Oroszhegy helységen belül diafalvinak számított.

A XVI. század végétől az udvarhelyszéki perekben gyakran emlegették Diafalvát, mint Oroszhegy helység részét, illetve néha mint Alsó-Oroszhegyet, amely Felső-Oroszhegygel egy községet alkotott. Előfordult, hogy valakit diafalviként határoztak meg, de a szövegekörnyezetből ezekben az esetekben is kiderül, hogy Oroszhegy község kötelékébe tartozó személyről van szó. Néhány példa a Diafalva helynév XVI-XVII. századi előfordulásaira:

1592-ben vallotta az Oroszhegyhez tartozó Nyulád perében egy küküllőkeményfalvi asszony: "*Laktam Diafalwaban Mathias Kovacznál, jártam*

⁵⁵ VÁMSZER Géza 1977. 259-284. - DUKA János 1978. - KÓS Károly 1979.

⁵⁶ OPI. Az oroszhegyi rk. egyház számadáskönyve 1788-1863. 27. p. - Orbán Balázs idejében Diafalva már "csaknem" összeépült Oroszhegy többi részével. A "csaknem" kifejezés sejteti, hogy volt még beépítetlen terület a két településrész között, bár ez egyre fogyott. ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96. p.

⁵⁷ USZO. I. 15-16. p.

*szen egetnj Nykladban, kerdettem howa valo hatar, azt mondotta, hogy orozhegj hatar"*⁵⁸

Ugyanebben a perben vallotta Emericus Magiari 55 éves farkaslaki tanú: "Az el mult telben jarwunk vala Nywladban az diafalviakkal, mutogattak hol bírnek fanczaliak s mondak is hogj orozhegj hatar"⁵⁹

1600-ban vallotta Kelemen Demeter 32 éves ülkei veres drabant Farkaslaka és Oroszhegy határperében: "Diafalvában maid tíz esztendeigh laktam, eleget is paztorkottam az peöres helen".⁶⁰

Ugyancsak 1600-ban emlegették "Diafalui Pal Gyeörgyne Dorotia" asszonyt, akiről, illetve férjéről más perbeli vallomásokból tudható, hogy oroszhegyi lakos volt.⁶¹

Diafalva és Oroszhegy azonosítására közel száz év különbséggel is idézhető adat. 1596-ban vetették papírra bírósági eljárás során: "Orozhegj Zaz Pal zabaditattia egj zolgachkainak nalla ualo lakasath azon orozhegj auagj diafalui Georgj Orban ellen".⁶² 1690-ben egy per során „Oroszhegyben alias Diafalvában” egy „benváló örökség” birtokjogát vitatták.⁶³

1590-ban alsó-oroszhegyi Simó Istvánné Kerezatina és fia Simó János, mint felperesek perbe keveredtek Matis Antal agyagfalui alperessel egy oroszhegyi földdarab miatt. Amikor a per tényállásának lejegyzője bemutatta Simó Jánost, a felperes asszony fiát, közbevetette: "azon alsó-orozhegy az is, mely faluczkat hinak más neuen Diafaluának".⁶⁴

1613-ban a szentléleki László Demeterné Ilona asszony perelte diafalvi Péter Kovaczt és István Kovaczt szántóföldekért és "széna fü helyekért". Amikor a Diafalva helységnevet leírta a jegyző, közbevetette: "mely Diafalva Oroszhegyhez applicaltatott"⁶⁵

1615-ben egy olyan oroszhegyi vonatkozású perben, amelyben visszautaltak 1595. évi történésekre, feltűnt a Felső-Oroszhegy megnevezés is, mint az Alsó-Oroszhegy vagyis Diafalva párhuzama: "Fel peresek Georgj Jánosné Tamás Ilona asszonj, felső Oroszhegyben lakó és Nagj Georgj Lukacsné azony alsó orozhegyben lakó, alias diafaluaban".⁶⁶

A XVII-XVIII. századi összeírások még a fentebb idézett pereknél is jobban tanúsítják, hogy a történeti forrásokkal elérhető időszakban Diafalva nem volt önálló falu, hanem Oroszhegy helység részét képezte. Az 1602. évi, már régóta ismertnek mondható⁶⁷ névsoros összeíráson kívül a kolozsvári levéltárban áttekintettem az 1614., 1627., 1655., 1692., 1693., 1694., 1695., 1696., 1697., 1702., 1706., 1709., 1711., 1741. évi székelyföldi, illetve Udvarhelyszéki névsoros összeírásokat,

⁵⁸ USZO. II. 76. p.

⁵⁹ USZO. II. 78. p. 259-260. sor.

⁶⁰ USZO. III. 203. p. 377. sor.

⁶¹ USZO. III. 265. p. 294. sor. - V8: 301. p.

⁶² USZO. II. 295. p. 3. sor.

⁶³ KÁL. UTJ. II. 51. 60.

⁶⁴ USZO. I. 142. p. 2-3. sor.

⁶⁵ KÁL. UTJ. II. 5. 45. (101. p.).

⁶⁶ KÁL. UTJ. II. 5. 138. 557. p.

⁶⁷ SZO. V. 284-320.

erdélyiesen szólva: lustrákat.⁶⁸ Ezekben az összeírásokban Oroszhegy soha nem egyedül áll, hanem mindig a szomszédos helységek társaságában szerepel. Zetelaka, Farkaslaka, Szentkirály, Szentlélek, Ülke, Tibód hűséges társa Oroszhegynek a különböző lajstromokon. Diafalvát azonban hiába keressük a szomszédok között. Diafalva az összeírásokat végző hatóságok számára önálló helységgé nem létezett. A környékbeli helységek népe számontartotta a Diafalva helynevet, mint Oroszhegy egyik elkülönülő negyedének, tizesének nevét. Az udvarhelyszéki bírósági iratok távolabb élő bírák, prókátorok és pereskedők kezébe is eljutottak. Az ő kedvükért kellett a vallomástevő tanúknak és a feljegyzéseket készítő székbírói jegyzőknek időnként magyarázatot fűzni kijelentésükhöz, ha a Diafalva helynév került szóba.

Fentebb a települések térbeli tagoltságának, egyes településrészek elkülönülésének harmadik lehetséges okaként a különböző időpontban történt népesedést, a lakosság eltérő származását neveztem meg. Sajnos Oroszhegy és vele együtt Diafalva létrejötteinek, benépesülésének ideje a történeti források nélküli kor homályába vész. Tartód váráról írva feltételeztem, hogy Oroszhegyen - nevéből ítélve - már a telegdi székelyek XII. századi udvarhelyszéki letelepedése előtt lehetett egy gyeprü-védő település, amelynek férfinépe Tartód várában szolgált. Amennyiben bebizonyosodna e korai határvédő falu létezése, magyarázat adódna az ún. Felső-Oroszhegy és a Diafalva vagy Alsó-Oroszhegy néven emlegetett településrészek elkülönülésére. Ebben az esetben ugyanis feltételezhető lenne, hogy az egyik településrészen lakott a régi gyeprüvédő népesség, illetve annak el nem költözött maradéka, a másik településrészen pedig a XII. században érkezett telegdi székelyek éltek. A két csoport a történeti forrásokkal elérhető időben már egy faluközösséget és egy egyházközösséget, "megyét" alkotott, amelyet, részeinek külön nevével függetlenül, összefoglalóan *oroszhegyinek* neveztek.⁶⁹

Diafalva kérdésköréhez kapcsolódik az oroszhegyi templom története. Ennek részleteibe nem kívánok belemenni, mert messzire vezetne a varsági hegyi tanyák világától. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy Diafalva területén hajdanán állt egy templom, amelyet a XVII. század második felében egész Oroszhegy használt. Kicsi, vizes falú és rossz állapotú lévén, 1670-ben lebontották. Ugyanakkor új templomot építettek a helység nagyobbik településtömbjében, azon a helyen, ahol az oroszhegyi templom többszöri átalakítás után ma is áll. A kutatóknak olyan sejtése támad, mintha némely helyismereti szerzők és tudósítók túlhangsúlyoznák ennek a templom-áthelyezésnek a jelentőségét.⁷⁰ Már Orbán Balázs így fogalmazott Oroszhegyről írván: "Templomuk előbb Diafalván volt". Őt követte Dávid László: "Első temploma, a falunak abban a részében állt, amelyet a helyiek Diafalvának neveznek." Ezekben a megállapításokban kimondatlanul bár, de belemagyarázhatóan ott rejtőzik az a meggondolás, hogy Diafalva valaha önálló helység, jeles templomos falu volt, és mellette Oroszhegy templom nélkül árválkodott. Legmesszebbre ment 1865-ben Oroszhegy akkori jegyzője, aki Pesty Frigyes

⁶⁸ KÁL. SZL. Összeírások.

⁶⁹ Figyelemre méltó, hogy a jószemű Orbán Balázs kimondatlanul bár, de mintha némi különbséget látott volna a diafalvi tizesben lakók és a többi oroszhegyi lakos között. Az oroszhegyieket általánosságban nem minősítette, de Diafalvát emlegetve szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy "...népe igen szép cörteljes és munkás". (ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96.)

⁷⁰ ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 98. - DÁVID László 1981. 236-237. - PFH. Oroszhegy.

kérdőívére válaszolva, a Diafalván akkor még látható templomrom és plébániarom megemlézése során úgy fogalmazott, hogy Diafalva "réginten Anya megyéje volt Oroszhegynek". Ez a kijelentés nyilvánvalóan túlzás és téves, hiszen diafalvi "megyének" vagyis egyházközségnek híre sincs a forrásokban. A helység "megyéjét", egyházát oroszhegyinek emlegették akkor, azokban az évszázadokban is, amikor az istentiszteleteket Diafalván tartották.

1806-ban Oroszhegy "megyéje", vagyis egyházközsége elcserélt egy hasznavehetetlen diafalvi telket, amely hajdani templomhelyként a birtokában volt, egy értékesebbnek ítélt földdarabért. Bár fogalmazási precizitást nem kérhetünk számon egy XIX. század eleji oroszhegyi írástudótól, mégis figyelemre méltó az 1806. jún. 25-én kötött megállapodás szövege: *„...lévén az Oroszhegyi Megyének Diafalvában egy kis ben való helyje, öröksége, az melynek hasznát nem lehetett venni, az melynek vicinussa egyfelől az közönséges út, más felől az Barabás Atyafiak ben való lak helyek, ezen vicinált helyen régentén Templom volt, s most hasznavehetetlen hely, ezt által adá a Nemes Megye Major Jánosnak s Fiainak...más haszon vehető helyért”*.⁷¹ Tehát a szövegező nem úgy fogalmazott, hogy a *mi* templomunk, a *mi* "megyénk" szentegyháza állt a szóban forgó helyen, hanem valamiféle hüvös semlegességgel azt vetette papírra: ezen a helyen régentén Templom volt. Igaz 136 év telt el a templomocska lebontása óta, de ez a hüvösen közömbös fogalmazás akkor is szembeötlő.

Nem feladatomban, hogy a diafalvi templom hajdani létezésének tényéből következő kérdéseket megválaszoljam. Érdemes azonban a felmerülő kérdéseket csokorba szedni: Valóban az első oroszhegyi templom volt-e az a rossz állagú kis templom, amely a XVII. században Diafalván állt, és amelyet 1670-ben lebontottak? Azonos volt-e ez a templom azzal az oroszhegyi templommal, amelynek papja az 1330-as évek pápai tizedjegyzékeiben oroszhegyi papként szerepelt? Mi indokolta, hogy a környék legnagyobb falujának, Oroszhegynek, amely 1567-ben a táj városait is megelőző portaszámmal szerepelt, a XVI-XVII. században egy kicsi, rogyant temploma volt, az is egy elkülönülő házcsoporthoz tartozott, Diafalva területén? Lehetséges-e, hogy a XIV. századi pápai tizedjegyzékekben egy nagyobb, rangosabb oroszhegyi templom papjáról volt szó? A diafalvi kultikus épület nem kápolna volt-e valaha, amit az oroszhegyi templom ismeretlen okok miatt bekövetkezett pusztulása miatt kényszerűségből használtak templomnak a XVII. századi oroszhegyiek? Nem állt-e kapcsolatban ez a diafalvi templomhasználat a reformáció viharaiával? 1670-ben valóban templom-áttelepítésről volt szó? Nem *visszatelepítés*ről?

Ezek a kérdések túlmutatnak az oroszhegyi templom építésetörténetén. Oroszhegy homályba vesző középkori történetének sarkalatos kérdései. Megnyugtató megválaszolásukhoz még rengeteg munka vár a táj történetének kutatóira.

Diafalvát az erdélyi római katolikus egyházigazgatás a XIX. században Oroszhegy filiájának tekintette. Az 1834. évi erdélyi Schematismus kimutatása szerint Oroszhegy egyházközségét 1357 fő alkotta. Ebből a lélekszámból 1084 fő "in matre", 273 fő pedig "in Filiali Diofalva" lakott. Az 1903. évi erdélyi Schematismusban már nem jelezték Diafalvát Oroszhegy filiájának.⁷²

⁷¹ OPI. Kontraktusok. 1806.

⁷² SCHEMATISMUS 1834. 138. - SCHEMATISMUS 1903. 208-209.

Oroszhegy diafalvi negyedében 1865-ben 84 ház állt.⁷³ A Diafalván lakó gazdák külön "czimboraságot" alkottak. Ez tükröződik az 1856. évi pásztorfogadási és csőszfogadási szerződésekből. 1856-ban, amikor Oroszhegy előljárói rendelkeztek az esztenák kiállításáról, úgy határoztak, hogy "Oroszhegy részére menjen ki hat major, és Diafalva részére egy".⁷⁴

Az 1857-től 1870-ig használt és szerencsésen fennmaradt oroszhegyi születési anyakönyvben a diafalvi negyed újszülötteinek születési- illetve lakóhelyeként az „Oroszhegy-Diafalva” kettős helységnevet jegyezték föl.⁷⁵

A diafalvi gyerekek oktatására 1885-ben Diafalván iskola és tanítói lak épült.⁷⁶

"Urusos kút", határbeli kápolna és a Szent László hagyomány

1868-ban Orbán Balázs az Udvarhelyszéki Oroszhegy falu és Tartód vára között elterülő „oroszhegyi fennsík” hatalmas erdősegeinek néhány helynevet bemutatva és az ún. „ördögútját” nyomozva megemlékezett a *Kápolna mező* nevű területről és az ott csordogáló gyógyító erejű vízről: „Tovább *Kápolna-mező* nevű helyen egy kápolna rommaradványai látszanak, a kápolna mellett egy gyógyforrás fakad fel, melyhez most is Úr szeredáján feljár a nép, s felviszi beteg gyermekeit fürösztetni, mert e forrásnak nagy gyógyhatást tulajdonítanak, mely a hagyomány szerint onnan ered, mivel Szent László király itt szokott volt fürdeni. A forrás közelében egy bemélyülést *Sátorhelynek* neveznek: itt állott volna a szent király sátra.

Itt áldozó csütörtökön a Karry Miklós által 1723-ban épített kápolnában nagy búcsúk tartottak. E búcsúk oly népesek és látogatottak voltak, mint a Szent-Anna tói búcsúk; az egész szék katolikus népessége felsereglett oda, de mivel sok verekedés és botrányos dolgok történtek, Battyáni püspök betiltotta, s a kápolnát lerontatta.”⁷⁷

Orbán Balázs szép tudósításával majdnem egyidőben, 1865-ben keletkezett az oroszhegyi jegyző Pesty Frigyes helynévgyűjteménye számára készített leírása a hajdani kápolna helyéről és a közelében lévő „urusos”, azaz gyógyító kútról:

„Magyaróköze mely nagy kiterjedésű gyér Magyaros, Személyes birtok, melybe foglalatik Kápolna nevezetű hely a hol hajdan számos bucsujárok jelentek meg, az építetése a kápolna romjainak nem tudatik, hanem azt tudjuk még most élő szavainkkal bizonyítani, hogy csak is 60 éve hogy a födele fönn állott; s a bucsu Áldozó Csütörtökön tartatott, s a mint még máig is ünnepelve feljár egy fennálló kereszt mellé a nép, a falvától egy 5 fertály óráig van távol. Ugyan e kápolna romjaitól észak felé mint egy 20 □-ölnyileg van egy Szent László Sátora Kosara nevezetű várhely és ebben a várhelyben a nép Legendája szerint Kőpénz, állittolag a Tatár járáskor Szent Lászlót megvesztegetni akaró Tatár vezér a magyar tábor közé pénzt hintet hogy azon a magyar hadsereg késsék - s azon pénz a Szent László imádságára s a Mindenható ereje által kővé változott - Itt vagyon még e kápolna romjaitól a Déli részre s mint egy 16 □-ölnyileg az úgynevezett Urusoskút a melybe

⁷³ PFH. 83.

⁷⁴ CSÁL. OKJ. 73-75. f.

⁷⁵ OPI. Anyakönyvck. Kereszteltek. 1857-1870.

⁷⁶ OPI. Az oroszhegyi r. k. egyház jegyzőkönyve (1869-1902.) 24. p.

⁷⁷ ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 104.

*régekte sok helyekről össze gyűlő közsvényes, ótvaros és más egyéb nyavalyás emberek gyógyulásokat érzették, de még máig is lehet ottan sok rongyot látni a melyeket most is ott hagyogatnak sok sebesült emberek, mint hogy gyógyulásokat érzették a rongyot könnyen ott hagyhatják, ezen kútnak a vize kék színű mindég és nem fagy bé a legerősebb télen is. - Továbbá van e kápolna romjaitól Keletre Középrezteje s ez alatt egy oly tiszta vizű kút, hogy Erdélyben ennél jobb vizet nem lehet találni, a vize a busnyákat növeli.*⁷⁸

Orbán Balázs ismeretlen forrás alapján úgy tudta, hogy a nevezetes búcsújáró kápolna 1723-ban épült. Bizonyára igaza volt az 1783-ban szétveretett kápolnát illetően. Kétségtelen azonban, hogy a csodás hírű „urusos kút” környékén korábban, a középkorban is állt kápolnának nevezett kultikus épület. Erre utal a *Kápolna mező* helynév, amely jóval régebbi a XVIII. századi kápolnánál.

1592-ben, amikor 167 tanút felvonultató nagy per zajlott Oroszhegy és Fancsal helységek között az „urusos kút” közelében kezdődő és az Ország Havasáig, vagyis a XX. századi Székelyvarság nyugati széléig terjedő Nyulád nevű erdős terület birtoklásáért, sok tanú emlegette a *Kápolna mezeje* helynevet, sőt szóba került a *Kápolna ösvénye* és önmagában a *Kápolna* helynév is.⁷⁹ 1612-ben egy oroszhegyi verekedési perben Albertus Benedek oroszhegyi tanú a gyógyító kút környékén fekvő területről szólva használta a „*Kápolna mezeiben járok vala*” megfogalmazást.⁸⁰

A Jézus Krisztus mennybemenetelének tiszteletére szentelt XVIII. századi kápolna és vele együtt a hivatalos egyház által is elfogadott oroszhegyi búcsújárások sorsa 1783-ban, a felvilágosodás szellemében tevékenykedő Batthyány Ignác erdélyi püspök szigorú intézkedéseivel pecsételődött meg. A püspöki látogatás és a főpásztori tiltó rendelkezés történetét az oroszhegyi rk. egyház számadáskönyvéből idézem:

„Notandum: Annor. 1783. Erdélyi Püspök Méltóságos Gróf Batthyani Ignác úr ő Excellentiája által a kápolna bé tiltatván és fel hagyattatván, azért, hogy maga ő Excellentiája ló hátán ahoz föl menvén és személyesen meg vizsgálván, alkalmatlannak és szükségtelennek találván, azis tudtára esvén, hogy az oda gyülekezni szokott rossz keresztények által az ájtatosságnak végződése után sokszor botránkoztató dolgok, részegségek, veszekedések, vérontások mentek végbe, nem lelki haszonra, hanem inkább lelki kárra adva alkalmatosságot. Ugyan Ő

⁷⁸ PFH. 81.

⁷⁹ USZO. II. 83., 86., 90., 91., 92., 93., 94. - Sajnálatos, hogy a jeles forráskiadvány helynévmutatójának készítője a Kápolna mezeje helynevet pontos terepismeret híján az Oroszhegygel szomszédos Szentkirály helység határában lévőnek jelezte. (381., 405.) A vallomásszövegekből, illetve a bennük emlegetett helynevekből nyilvánvaló, hogy az 1592. évi perben szereplő *Kápolna*, *Kápolna mezeje*, *Kápolna ösvénye* helynevek olyan területekre vonatkoztak, amelyek Oroszhegy helység határához tartoztak. A megnevezett helynevek az oroszhegyi „urusos kút” környékének egy-egy szakaszát jelölték. - Figyelemre méltó még, hogy viszonylag távoli helységek lakosai, akik ritkán fordultak meg a vitatott területen, és saját bevallásuk szerint keveset tudtak a táj helyneveiről, a Kápolna mezeje helynevet emlegették. Ez talán arra utal, hogy a gyógyító forrás híre már a középkorban is túlterjedt Oroszhegy határára és legközelebbi környékén.

⁸⁰ KÁL. UTJ. II. 5. 46.

Excellentiája által a... Capitálisok a faluban benn lévő mater Ecclesianak hagyattattak".⁸¹

Így ért véget az oroszhegyi búcsújáráhely sorsának fölfelé ívelő szakasza. Így nem lett Oroszhegyből országra szólóan híres zarándokhely. A példa azért is tanulságos, mert valószínűleg efféle esetek járultak hozzá a csiksomlyói kegyhely hallatlan szerepnövekedéséhez, erdélyi kizárólagosságának és egyedülállóságának kialakulásához.

Természetesen más betiltott búcsújáráhelyek példáihoz hasonlóan Oroszhegy szentkútja és nyuládi kápolnája sem merült teljesen a feledés homályába, legalábbis a közvetlen környéken. A legjámborabb, legbuzgóbb oroszhegyiek a XX. században is köröszttel, lobogóval vonultak ki áldozócsütörtök korareggelén a gyógyító kúthoz, illetve a kápolna romjaihoz. Úgy igyekeztek, hogy a nagymisére, 11 órára visszaérjenek a faluba. Pap általában nem ment velük.⁸² A körösztalja népet a kántor vezette. Az áldozócsütörtöki kivonulás tehát népi ájtatosságnak tekinthető. A menet résztvevői a kápolna romjai tájékán töltött idő alatt üldögéltek a fűvön. Imádkoztak, énekeltek, reggeliztek. Legtöbbször a gyógyító kutat is fölkeresték. A faluban maradók úgy fogadták őket, mint a Somlyóról érkezőket. A templomból köröszttel, lobogóval elébük mentek. Az érkezők és a fogadók együtt vonultak be az oroszhegyi templomba, hogy meghallgassák a nagymisést.

A kápolna romjai tájékán valószínűleg mindig állt fakereszt. A legutolsó és feltehetőleg ma is álló keresztet 1986-ban állították jobbára Vass családnevű oroszhegyi lakosok. Cserefából faragták. Vésett felirata: „Dicsértessék a Jézus Krisztus. Krisztus él. Krisztus uralkodik. Krisztus győz. Krisztus menybe menetele emlékére 1986.” Ha figyelembe vesszük, hogy a XVIII. századi kápolna Krisztus menybemenetelének emlékére volt szentelve, a hajdani búcsúkat és betiltásuk óta az oroszhegyiek csendes köröszttös-lobogós kivonulásait pedig áldozócsütörtökön, vagyis Krisztus menybemenetelének ünnepén tartották, az új kereszt vésett felirata a Krisztus-menybemenetele-kultusz szívós továbbéléséről tanúskodik.

A hajdani kápolna romjait és a közelében lévő gyógyító vizü forrást a XX. századi oroszhegyiek és varságiak a XVI. század végén már emlegetett nagymúltú Nyulád helynévvel határozzák meg. A megnevezésben Szent Lászlónak is juttatnak szerepet. Ilyen megfogalmazásokat lehet hallani: „Szent László kápolnája Nyulád dombján” „Szent László kútja Nyuládban”, „nyuládi urusos kút” stb. Előfordul a „Mária kút” elnevezés is. A „Kápolna kút” kifejezés nem a gyógyerejű urusos kútra vonatkozik, hanem arra a Középrez felé eső forrásra, amelyről a fentebb idézett szöveg tanúsága szerint az oroszhegyi jegyző 1865-ben azt tartotta, hogy vizénél jobbat nem lehet találni Erdélyben.

⁸¹ OPI. Az oroszhegyi róm. katolikus egyház számadáskönyve. (1783-1863.) 56. p. - A „Capitalis” 50 forintot tett ki, amely az oroszhegyi templom „Capitalisat” növelte.

⁸² Az 1990-es évek elején az akkori oroszhegyi plébánost, Barabási Gergelyt foglalkoztatta az áldozócsütörtöki kivonulások felelevenítésének gondolata. A megvalósított processiók alkalmával maga vezette híveit. Ez a magatartás valószínűleg összefüggött „búcsújárára fogékony” ferences lelkiségével. - Ezúton köszönöm a kápolnarom és az „urusos kút” felkeresésének megszervezésében nyújtott segítségét. - Ugyancsak köszönöm Vass Lajos oroszhegyi kántornak, hogy 1992. május 20-án az „urusos kútnál” tett látogatásomat kalauzollással és terepjáró autó biztosításával elősegítette.

Az „urusos kút” kifejezésben a kút szó a kápolnárom melletti völgy forrására, az erdélyies és egyben régies urusos szó pedig az orvosló, gyógyító tulajdonságra vonatkozik. A forrás vizének gyógyító erejébe vetett hit a XX. század végén is elevenen él. Erre utalnak a Varságon lépten nyomon hallható történetek a nyuládi csodás forrás vizének használatáról, a középnemzedék személyes vallomásai a kút körülményes fölkereséséről. Erről tanúskodnak továbbá azok a megszükkült rongydarabok, amelyeket gyógyulni vágyók akasztanak a forrás köré húzott drótkerítésre. Parádéjukat kiválóan megfigyelhettem és lefényképezhettem 1992. május 20-án. Korábban a ruhadarabokat a kút körüli fák ágaira akasztották. A gyógyulni vágyók rendszerint fémpénzt is dobnak a forrás vizébe.

A nyuládi gyógyító víz a merítéskor zavaros, piszkos, de otthon tartva csodásan letisztul. Állítólag évekig nem romlik meg. Különféle sebek, ótvar, orbánc, szemem nőtt árpa stb. gyógyítására alkalmas.⁸³

Oroszhegyi hagyomány szerint a forrás vize különösen *úrszeredáján* és áldozócsütörtök reggelén gyógyít hatásosan. Ezért a búcsú 1783. évi betiltása előtt a táj falvaiból összesereglett zarándokok bizonyára igyekeztek megmosni beteg testrészüket a csodás hatású vízben. Azok az oroszhegyiek, akik a püspöki tiltás után kétszáz esztendővel is szorgalmasan felkeresik áldozócsütörtök reggelén a kápolnárom és az „urusos kút” tájkát, általában visznek haza a vízből, hogy kéznél legyen, ha gyógyító crejére szükség lesz. A XX. század első felében *úrszeredája* és áldozócsütörtök reggelén a betegeket, különösen a gyerekeket a helyszínen, jobbára a kút környékén fürösztötték meg a gyógyító vízben. Hajdan a kápolnától nem messze állt egy eszténa. Sokan ennek faépületében melegítették a forrásvizet, és ott végezték a gyerekek fürösztését is. A gyógyulni vágyók, illetve azok hozzátartozói fürösztő edényt és vízforraló edényt is vittek magukkal. Akiknek nem jutott hely az esztenában, kövekből rakott alkalmi kátlanon, vagy fára akasztott üstben melegítették a vizet, és a szabadban mosakodtak, fürödtek.

A varsági hegyi tanyák népe leginkább úgy vette hasznát a nyuládi „urusos kút” vizének, hogy üvegben, kannában hozott belőle és otthon fürdette meg benne a beteg gyermeket. Előfordult, hogy a vízért menő személy, általában a beteg gyermek anyja vagy apja, magával vitte a gyógyítandó gyermek egyik ruhadarabját. Megmártotta a forrás vizében. Vizesen hazavitte. Otthon megszártította és ráadta a gyerekre, így remélve a gyors gyógyulást. Természetesen ilyenkor egy másik, rosszabb darabot, pl. réklit, féketőt is vitt magával a beteg gyerek ruháiból, amit a kútnál hagyott, ágra, drótra akasztva. A forrásnál töltött rövid idő alatt csendesesen imádkozott. Nem mulasztotta el, hogy aprópénzt dobjon a vízbe.

A varságiak egybehangzó véleménye szerint az oroszhegyi urusos kútnak az a vize hatásos igazán, amit *úrszeredáján* napfölkelte előtt merítenek. Ezért, akinek szüksége volt a gyógyító vízre, *úrszeredáján* kora hajnalban indult el Varságról, hogy 2-3 órás kitartó gyalogolás után az erdei ösvényeken elérje a híres nyuládi forrást, és napfölkelte előtt merítsen annak vizéből.⁸⁴

Bármilyen különös, a táj népe körében megoszlanak a vélemények arról, hogy tulajdonképpen mikor is van a sokszor emlegetett *úrszeredája*. Olyanok is külön-

⁸³ A gyógyító víz felhasználását, a rongyok hátrahagyásának kérdéskörét itt csak röviden érintem.

⁸⁴ Saját néprajzi gyűjtés Varságon és Oroszhegyen 1991-1996 között.

böző időpontot jelölnek meg, akik állítják, hogy már hoztak gyógyító vizet a kútról. A zavart valószínűleg az okozza, hogy egyesek a két jeles nyári ünnepet, áldozócsüdtörtököt és úrnapiját, mivel mindkettő csüdtörtökre esik, összekeverik. Sokan úgy gondolják, hogy *úrszeredája* az úrnapija előtti szerdával azonos. Mások tudni vélik, hogy az áldozócsüdtörtök előtti szerdának jár ki az *úrszeredája* elnevezés. Az előbbieket az áldozócsüdtörtök előtti szerdát *áldozószereda* néven emlegetik.

Sajnos, a magyar néprajzi, egyháztörténeti és nyelvészeti irodalomban ezidáig nem találtam nyomát az *úrszeredája* kifejezés elemzésének, értelmezésének. Nem tűnt elém a szó a gazdag magyar szótárirodalomból sem.⁸⁵ Ez annál meglepőbb, mivel az *úrszeredája* kifejezést Orbán Balázs, a fentebb idézett szöveg tanúsága szerint már 1868-ban leírta. Számára természetes volt az efféle idő-pontmegjelölés, mivel az Oroszhegyel csaknem határos Lengyelfalván született. Gyermekkorából ismerhette a régies hangzású ünnepnevet, ezért nem bocsátkozott magyarázatába. Irodalmi fogódzók híján nehéz az állásfoglalás. A név hangzásából, szóalakjából ítélve úgy vélem, hogy az *úrszeredája* kifejezés az erdélyi katolikusok szóhasználatában az úrnapija előtti szerdára vonatkozik.

Oroszhegyi hagyomány szerint az „urusos kút” vize sokakat meggyógyított. Többek között a XX. század második felében egy Oroszhegyre beköltözött református embert, Panna Gyulát, aki ezért hálából vaskeresztet készíttetett a csodás erejű forrás mellé.

Oroszhegyen és Varságon egyaránt Szent László királlyal hozzák kapcsolatba az „urusos kút” keletkezését. Úgy tartják: Szent László király valaha ezen a tájon vonult a csapatával. Katonái hirtelen megbetegedtek, fekélyek lepték el őket. A nagy király imádkozott Istenhez, majd beleszúrta kardját a földbe. Csoda történt. A kardszúrás nyomán „vízforrás fakadt föl.” A beteg katonák megmosakodtak az új forrás vizében, és azonnal meggyógyultak.

Ez a történet beleilleszkedik a vitéz magyar király csodás vízfakasztásait elbeszélő mondák sorába.⁸⁶ Erdély patrónusáról, a csodás tettekre képes Szent László királyról a fentebb idézett XIX. századi szövegek a vízfakasztó histórián kívül más oroszhgyei történeteket is megőriztek. Az oroszhgyei jegyző a kővé változtatott tatár pénz mondáját vetette papírra, amelynek több párhuzama ismert a Kárpát-medencéből.⁸⁷ Orbán Balázs pedig úgy hallotta, hogy a szent király az oroszhgyei „urusos kút” vizében fürdött, amikor sátra a kút közelében állt. Az ún. Király-forrás, mint mondatotívum nem társtalan, miként a hajdani királyi sátor helyének számontartása, emlegetése sem.⁸⁸ Mivel Szent László király korából írott források nem állnak rendelkezésünkre az udvarhely-széki táj históriájából, Szent László oroszhgyei szereplésének történeteit a kiterjedt Szent László mondakör világába sorolhatjuk. Érdemes azonban emlékeztetnünk arra, hogy a közeli Tartód vára valószínűleg Szent László király uralkodása alatt épült. Másrészt két nem mindennapi oroszhgyei helynév megemlítése is idekívánkozik. Egyik a *Tatárút*, valahol a Tartód

⁸⁵ Szükséges hangsúlyoznom, hogy megállapításom az 1990-es évek közepéig megjelent szótárakra vonatkozik. Sajnos, az Új Magyar Tájszótár és az Erdélyi Szótörténeti Tár u. beűs kötete még nem jelent meg. - Nem találtam az *úrszeredája* kifejezést az átnézett erdélyi kalendáriumokban sem.

⁸⁶ SZENDREY Zsigmond 1922. 58. - BÁLINT Sándor 1977. I. 503.

⁸⁷ Vö.: SZENDREY Zsigmond 1922. 57. - BERZE NAGY János 1925.

⁸⁸ Vö.: SZENDREY Zsigmond 1922. 58. - BÁLINT Sándor 1977. I. 503.

váráig elterülő erdőkben,⁸⁹ másik az 1592-ben már többször emlegetett, a Nyuláddal, a Középrezzel és mindenekelőtt a „Kápolnával” szomszédos, *Kis-kun-mező*.⁹⁰ Figyelemre méltó, hogy a magyar Szent László mondakör legjellemzőbb motívumai: gyógyító forrás vízének fakasztása, pénz kővé változtatása, forrás gyógyerejűvé tétele királyi fürdővel, valamely hely nevezetességének megteremtése királyi sátorozással stb. együtt, mondhatjuk: koncentráltan fordulnak elő az oroszhegyi „urusos kút” hagyományvilágában. Feltételezhető, hogy az 1783-ban betiltott, valószínűleg középkori előzményekkel rendelkező oroszhegyi búcsújárás az „urusos kút” vízének gyógyító erején kívül a Szent László nyomdokain járás élménye, a Szent László emlékhelyek zarándokokat vonzó középkorias ereje, általában egy erős Szent László hagyomány és Szent László kultusz is serkentette.⁹¹

Népesség, nyelv, kontinuitás

Oroszhegy helység első írott említése, sok más székely faluéhoz hasonlóan, az 1330-as évekből, feltehetőleg 1334-ből származik. Az 1332 és 1337 között készített székelyföldi pápai tizedjegyzékekben olvasható a falu neve, meglehetősen eltorzított formában: *"Item Dominicus sacerdos de Uriczhegy solvit I. banalem"*⁹² Ebből a rövidke mondatból körülbelül a következő tanulságok szűrhetők le. Oroszhegy a XIV. század első felében a táj egyik legnépesebb templomos falujának számított, hiszen közvetlen környékének sok falujával ellentétben, amelyek valószínűleg már szintén léteztek, de nem volt templomuk és papjuk, szerepelt a tizedjegyzék lajstromán. Papját Domonkosnak hívták. Ez bizony nem sok, de a semminél jóval több! Különösen akkor érezzük ezt, ha előre tekintünk, és szomorúan tapasztaljuk, hogy a XVI. század második feléig érdemleges adatra nem lelünk. Ez az adathiány azonban nem oroszhegyi jellegzetesség. Ugyanez mondható el a táj legtöbb falujáról.⁹³ A XVI. század közepétől fokozatosan szaporodnak a történeti adatok, olyannyira, hogy sokaságuk a Kárpát-medence alföldi tájairól nézve bőségnek tűnik. A magyar nyelvterület középső részén, ahol a XVI-XVII. században a török hódoltság húzódtott, nagyon kevés történeti forrás maradt meg, különösen a falvakról.

⁸⁹ FERENCZI István 1994/b. 71. – TÉGLÁS Gábor 1895. 315. – Úgy vélte, hogy a *Tatárok útjának* a szentlélekiek havasi erdejében haladó szakaszát mesterségesen mélyítették ki.

⁹⁰ USZO. II. 74., 84., 85., 90., 92., 93.

⁹¹ Vö.: ZADRAVECZ István 1934. 42. - Az Árpád-házi magyar szent királyok sírját, emlékhelyeit, ereklyéit felkereső középkori zarándoklatokról: PÁSZTOR Lajos 1940. 134-135. - A Szent László kultusszal összefüggő, középkori gyökerű búcsújárásokról és a Szent László emlékhelyekről: BÁLINT Sándor - BARNA Gábor 1994. 56-62. - A Szent László legenda középkori falképeiről, különös tekintettel az erdélyi freskókra: LÁSZLÓ Gyula 1993.

⁹² FEJÉRPATAKY László 1887. 133. (Mivel Oroszhegy szerepelt az 1332-37. évi pápai tizedjegyzékekben, az egyházi Schematismusok általában az 1330-as évek valamelyikét jelölik meg az oroszhegyi egyház alapítási éve gyanánt.)

⁹³ Szabó T. Attila erős csodálkozással töprengett azon, hogy a későn népesült Gyergyó helységeiről a XIV. század elejétől a XVI. század közepéig mért nem található érdemi történeti forrás. (SZABÓ T. Attila 1940. 4.) Sajnos ugyanez elmondható a korábban népesedett udvarhelyszéki falvakról is. A régi oklevelek feltűnő hiányát fájjalta már 1901-ben Jakab Elek is. (JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 244.) A fejedelemség kora előtti oklevelek hiánya talán összefügg a középkori székely társadalom sajátosságaival, a közösségi földtulajdon hosszú túlsúlyával, a földesúri tulajdon térnyerésének lassúságával.

Erdélyben viszont ez az időszak volt az önálló fejedelemség korszaka, irattermelő hatóságokkal, magyar bíraskodással. Udvarhelyszék XVI-XVII. századi történeti forrásaiból különösen fontosak a fennmaradt törvénykezési jegyzőkönyvek és a hadi célokat szolgáló összeírások. A legrégebb fennmaradt udvarhelyszéki perek szövegei az 1569 és 1600 közötti évekből a Székely Oklevéltár új sorozatának három kötetében megjelentek. Folytatásuk, a XVII. századi perek nagy tömege a XVII. századi összeírásokkal egyetemben a Kolozsvári Állami Levéltárban kutatható.⁹⁴

Ismereteim szerint a pápai tizedjegyzék után több mint kétszáz évvel 1566-ban tűnt fel újra Oroszhegy neve írott szövegben. A János Zsigmond király hadában híven szolgált udvarhelyszéki főemberek és lófők névsorában szerepel Barabás Miklós oroszhegyi lakos.⁹⁵ A következő évben, 1567-ben, amikor a szászsebesi vár építéséhez szükséges pénz előteremtése érdekében adót vetettek ki a székely falvakra, az udvarhelyszéki helységek sorában ott szerepel Oroszhegy is 56 kapuval. Sok székely falu neve, elsősorban azoké, amelyek a pápai tizedjegyzékek idején még nem voltak templomos helyek, ezen a listán fordul elő először írott alakban. Az 56 kapuval Oroszhegy messze megelőzte a környező falvakat, sőt még a táj városait, így Udvarhely városát is.⁹⁶

Az 1567. évi falulajstrom fontos tájtörténeti tanulsága, hogy 122 helységnevet tartalmaz Udvarhelyszék területéről. Ez a szám nagyjából megközelíti a XIX-XX. századi faluszámot. Mindebből következik, hogy 1567-ben a táj településhálózata már létezett, teljesen kialakult és rögzült állapotot mutatott. A havasi szórványtelepülések létrejöttét leszámítva lényegesen azóta nem változott. A másik fontos tanulság abból adódik, hogy az 1332-37. évi tizedjegyzékek 42 udvarhelyszéki templomos faluja kivétel nélkül megtalálható az 1567. évi lista falunevai között. Vagyis, nincs nyoma annak, hogy jelentős pusztásodási folyamat ritkította volna az udvarhelyszéki székely falvakat a XIV-XV-XVI. században. Ha ez igaz, akkor feltételezhető, hogy a pápai tizedjegyzékben szereplő székely falvak, köztük Oroszhegy is, megtelepedésüktől fogva 1567-ig folyamatosan lakottak, vagyis kontinuusak voltak. 1567-től legtöbbjük kontinuuitása már nem lehet kétséges, mert levéltári adatok sokaságával igazolható. Mindebből következik, hogy Oroszhegy falu, mivel középkori folyamatossága okkal feltételezhető, a XVI. század második felétől pedig megszakítatlan léte elégséges történelmi dokumentummal igazolható, minden jel szerint a székely letelepedéstől a XX. század végéig kontinuus, vagyis folyamatosan létező székely falunak tekinthető.

A fennmaradt udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek legrégebbike 1569-ből származik. Különös véletlen, hogy éppen oroszhegyi, sőt mondhatnánk, varsági vonatkozású, hiszen a Küküllőn túl fekvő havasok sorsáról esett benne szó. Így a Székely Oklevéltár új sorozatának első kötete oroszhegyi perrel kezdődik.⁹⁷ Különös értéke ennek a pernek, hogy a végén felsorolták 58 megesketett oroszhegyi lakos nevét. Mivel két évvel korábban, 1567-ben Oroszhegyen 56 kaput vettek számba, feltételezhető, hogy az 1569. évi 58 férfinév Oroszhegy összes

⁹⁴ USZO. - KÁL. UTJ. - KÁL. SZL.

⁹⁵ SZO. II. 203.

⁹⁶ SZO. II. 220. - JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 267-268.

⁹⁷ USZO. I. 15-16.

háztartásának családfőjét jelenti. Valószínűleg ez az egyik legrégebbi székelyföldi falusi lakónévsor, ezért érdemes itt is közreadni:

1. Az bíró Gergeli Bálint	29. István Péter
2. Csortán Lőrincz	30. Péter Miháli
3. Imreh Máté	31. Simo Balás
4. István Márton	32. János Balás
5. Sigmond István	33. Magyarországi János
6. Lőrincz Péter	34. Kandó János
7. Benedek Péter	35. Burján Lőrincz
8. Bálint Péter	36. Burján Ferencz
9. János Márton	37. N. Kovács Péter
10. Kovacz Mihali	39. (!) János Gjörgj
11. Kandó Bálint	40. Jósa Gergelj
12. Nagy Berthalan	41. Bálint János (?)
13. Barabas Gjörgj	42. Száß Ferencz
14. N. Kovács András	43. Peter Ferencz
15. János Máthe	45. (!) Lukács Lőrincz
16. Dienes Peter	46. István Jakab
17. Kovács István	47. Kovács Péter Diafal.
18. Filler János	48. Kovacz And. Diaf.
19. Filler Miklós	49. Mihali János
20. Márton Ferencz	50. Daudid János
21. Márton Lőrincz	51. Vas Ferencz
22. Albert Ferencz	52. Vas Gjorgj
23. Tamás Gjörgj	53. János Péter
24. Andi Ferencz	54. Nagi Ferencz
25. István Balas	55. Nagi Márton
26. Berthalan Máthe	56. István Páll
27. Albert Mathe	57. István János
28. Szabó Ferencz	58. Pall Máthe

Az 1569 és 1600 között zajlott udvarhelyszéki törvénykezési perek között, miként az 1600 után következő, még közöletlen perek között is, sok oroszhegyi vonatkozású akad. Ezekben Oroszhegy határáról, birtokairól vallanak a szomszéd helységekben lakó tanúk, illetve oroszhegyi lakosok szólalnak meg tanúként. A három kötetben közölt legrégebb törvénykezési iratokból és az utánuk következő XVII-XVIII. századi perekből oroszhegyi személynevek sokasága gyűjthető ki és ismerhető meg.⁹⁸

1602-től névsoros összeírások állnak a kutató rendelkezésére Udvarhelyszék falvairól, így Oroszhegyről is.⁹⁹ Ezeket az összeírásokat a Kolozsvári Állami

⁹⁸ USZO. I-III. Különös tekintettel a mutatókra!

⁹⁹ Az 1602. évi névsoros összeírás közölve: SZO. V. 294-295. - A többi összeírás forrása: KÁL. SZL. VIII/1. 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 62., 86., 87., 88., 89. - CSÁL. Fondul. 38. Coll. Tab. de impunere 1818-1848. Pach. LXXXIX. Dealu.

Levéltárban, kisebb részben pedig a csíkszeredai levéltárban szorgalmasan lemásoltam. Az volt a célom, hogy névanyagukat összevetem a perekben szereplő oroszhegyi nevekkal és megkísérlem megírni Oroszhegy népesedéstörténetét. Nyilvánvalóvá vált azonban számomra, hogy ezt a hatalmas munkát a varsági hegyi tanyákról szóló jelen tanulmány keretében nem végezhetem el. Messzire vezetne és felborítaná a terjedelmi korlátokat egy ilyen kitérő. Három névsort azonban tanulmányom függelékében közreadok, mert a hajdani oroszhegyiekben a XX. századi Varság lakóinak többsége is őseit tisztelheti. A kiválasztott névsorok a fentebb bemutatott 1569. évvel együtt egy-egy újkori évszázadot képviselnek.

Az összeírások egyik fontos tanulsága, hogy Oroszhegy mindig nagy falunak számított a maga környezetében. Erről tanúskodnak az első magyar népszámlálás adatai is. 1786-ban II. József császár népszámláló biztosai Oroszhegyen 160 házat, 166 családot és 869 fő népességet vettek számba. 460 férfira 409 nő jutott. Ebben az időben Oroszhegy tágan értelmezett környékén népességszám tekintetében megelőzte Oroszhegyet: Udvarhely városa 487 házzal és 2584 lakossal, Zetelaka 336 házzal és 1597 lakossal, Etéd 231 házzal és 1082 lakossal, Korond 228 házzal és 1078 lakossal, Oláhfalva (a kettő együtt) 407 házzal és 1744 lakossal, Sófalva (a kettő együtt) 338 házzal és 1555 lakossal. Összehasonlításképpen érdemes rátekinteni Oroszhegy legközelebbi szomszédainak adataira: Farkaslakán 120 házat és 597 lakost, Szentkirályon 91 házat és 438 lakost, Szentléleken 77 házat és 130 lakost, Úlkén 61 házat és 284 lakost, Szentlászlón 23 házat és 121 lakost, Bogárfalván 31 házat és 157 lakost, Lengyelfalván 59 házat és 265 lakost, Kadicsfalván 75 házat és 381 lakost találtak a II. József kori népszámlálók.¹⁰⁰

1834-ben az erdélyi egyházmegye Schematismusa szerint 1357 lélek élt Oroszhegyen. Az 1848 utáni önkényuralom osztrák népszámláló hatóságai 1850-ben 1681, 1857-ben 1971 oroszhegyi lakost vettek számba.¹⁰¹

A hivatalos magyar népszámlálások 1869-ben 2238 főt, 1880-ban 2540 főt, 1890-ben 2743 főt, 1900-ban 3072 főt találtak Oroszhegy község területén. Ezek a számok természetesen magukban foglalják a varsági hegyi tanyák népét is. A Varság kiválasztása előtti utolsó népszámlálás idején, 1900-ban a 3072 oroszhegyi lakos 826 házban élt, amelyek közül 810 fából, 799 zsindelettel épült. Varság 1907. évi önállósulása után Oroszhegy község lélekszáma jelentősen visszaesett. 1910-ben a népszámlálók 444 házban 2128 lakost találtak Oroszhegy község kötelékében. A 444 házból 430 fából, 411 zsindelettel épült.¹⁰²

Az 1900-as és az 1910-es népszámlálás adatai tanúsítják, hogy Oroszhegy területén a magyarság szinte kizárólagos népelemnek számított. Ha előfordult egy-két nem magyar anyanyelvű személy a faluban, az a hivatali és az üzleti élet útjain került oda, legtöbbször átmeneti időre. Így lehetett ez korábban is! A XVI-XVII-XVIII. századi perekben szereplő, valamint a XVII-XVIII-XIX. századi összeírásokban felsorolt oroszhegyiek nevei alapján joggal feltételezhetjük, hogy az írott forrásokkal tanulmányozható évszázadokban, de bizonyára előbb is, talán a

¹⁰⁰ DANYI Dezső - DÁVID Zoltán 1960. 362-367.

¹⁰¹ SCHEMATISMUS 1834. 138. - ERD. NÉPSZ. 1850. 142. - ERD. NÉPSZ. 1857. 358.

¹⁰² NÉPSZ. 1902. 456. - NÉPSZ. 1912. 458.

székely letelepedés koráig visszanyúlóan, magyar anyanyelvű székely népesség lakta Oroszhegy helységeit.

Természetesen, mint minden magyar faluba, Oroszhegyre is sodort a sors időnként egy-egy olyan személyt, aki nem számított magyarnak. Ezek egy idő után vagy tovább álltak, vagy magyarrá formálódva beépültek az oroszhelyi székely társadalomba. Föltehetőleg a szászok földjéről került Oroszhegyre az a német, akinek utódai évszázadokon át a Szász családnevet viselték. Előfordult, hogy Oroszhegyi nemesek román jövevényt ültettek jobbágytelekre, oroszhelyi szabad székelyek pedig román szolgát alkalmaztak. Bizonyára közülük is beépültek néhányan az oroszhelyi székely társadalomba. Az efféle jövevény utódai a történelmi források tanúsága szerint legtöbbször az Oláh családnevet viselték,¹⁰³ máskor megőrizték eredeti családnevüket, pl. a Tifán-t, esetleg ragadványnevükön emlegették őket, mint pl. a Cinciri családot.

Ha áttekintjük öt évszázad oroszhelyi névsorait, különösebb kutatómunka nélkül is feltűnik néhány név folytonossága. Ilyen például a különleges és régies hangzású Csorotán családnév. Nem ilyen egyszerű a helyzet a keresztnévi eredetű családnevekkel, mint pl. az Imreh, Lőrincz, Benedek, János, Dénes, Bálint, István, Albert, Pál stb. Feltételezhető ugyanis, hogy a XVI-XVII. században az udvarhelyszéki falvakban még nem rögzültek kellő mértékben a családnevek. Gyakran előfordult, hogy az apa keresztnéve a fia családneveként élt tovább. Pl. Pál Albert fiát Albert Jánosnak hívták, és így tovább, a név XVIII. századi anyakönyvi rögzüléséig. Ez a körülmény nehezíti az összeírásokban szereplő személyek leszármazásának, rokoni kapcsolatainak kutatását, illetve a családnevek folytonosságának megállapítását.¹⁰⁴

Vallás

Az egyházi Schematismusok és a XIX-XX. századi népszámlálások tanúsága szerint Oroszhegy székely népe a XVIII-XX. században a római katolikus vallás híveinek táborába tartozott. A római katolikus vallást követték a környező falvak: Farkaslaka, Szentlélek, Szentkirály, Szenttamás, Ülke, Tibód, Zetelaka, Kadicsfalva, Fenyéd, Küküllökeményfalva, Máréfalva, Lengyelfalva, Bogárfalva lakói is. Természetesen előfordult, hogy más vallású személy is került Oroszhegyre, de ott a más vallás kuriózumnak számított. A jövevény vagy tovább állt, vagy beházasodott valamelyik oroszhelyi családba. Utódai katolikusok lettek. Reformátusként, unitáriusként, görögkatolikusként senki sem vált törzsökös oroszhelyivé.

Sajnos, eltűnt vagy valahol lappang az az oroszhelyi anyakönyv, amelyben az átkeresztelkedőket tartották számon. Így csak gyaníthatjuk, hogy Oroszhegyen leg-

¹⁰³ Román jövevény jobbággyá fogadására általában: SZO. VII. 52-53. - Oroszhegyi példa: 1737-ben leégett egy ház Oroszhegyen, amelyet egy Zetelakán éb kadicsfalvi nemes birtokolt, és amelybe Olá András nevű jobbágyát ültette. Szomszédja, Józsa Mihály sokat veszekedett a beköltöztetett Olá Andrásval, ezért a tűz után rá terelődött a gyűjtogatás gyanúja. (KÁL. UTJ. II/89.) - A témára a Tifán családnév kérdésének tárgyalása során még visszatérek.

¹⁰⁴ Kiváló példa 1580. évi vallomásból: Szentkirályi Gáspár fia: Gáspár Simon, annak fia: Simon János, aki az oroszhelyi szomszédos Szentkirályon lakott 1580-ban. (USZO. I. 19) - Vö.: IMREH István - PATAKI József 1992. 333-334.

gyakrabban görögkatolikusok kérték bebocsátásukat a római katolikus egyház kötelékébe. Ezek a vallásváltoztatók román vagy román eredetű jobbagyként, szolgaként, pásztorként kerültek Oroszhegyre. Magyarra válásuk általában együtt járt az Oroszhegyre jellemző római katolikus vallás felvételével is.

A történeti irodalomban van némi nyoma annak, hogy a XVI. század végén és a XVII. század elején Oroszhegy népét is megérintette a reformáció szele.¹⁰⁵ A hitújítók tanainak követése azonban csak rövid ideig tartott a havasalji faluban.

Possevino Antal jezsuita páter 1583-ban 47 napot töltött Erdélyben. A következő évben, 1584-ben összefoglalta erdélyi utazásai során szerzett értesüléseit, tapasztalatait. Többek között megörököltette a reformáció apostolainak egyik oroszhegyi erőszakos cselekedetét is. Tudósítása szerint 1583-ban Oeszi András (valószínűleg Eössi András) reformátor megtámadta az oroszhegyi templomban összegyűlt 40 katolikust, a templomból kiűzte és ruháiktól is megfosztotta őket.¹⁰⁶

1606. jan. 6-án az udvarhelyi református zsinat előtt megjelentek Oroszhegy és Szentkirály falvak képviselői. Panaszolták, hogy közös papjuk elhanyagolja teendőit. A zsinat úgy intézkedett, hogy a pap egyik vasárnap a szentkirályi anyaegyházban, másik vasárnap az oroszhegyi filiában tartson istentiszteletet. A döntés szövegéből kiderül, hogy az oroszhegyiek számban és a papnak járó szolgáltatások tekintetében felülmúlták a szentkirályiakat, de valamiféle ismeretlen oknál fogva a prédikátor mégis Szentkirályt tekintette anyaegyháznak.¹⁰⁷

1610-ben a reformációval kacérkodó zetelakiak Oroszhegyről hívtak Zetelakára papot, a nős Oroszhegyi Péter személyében. Ismereteim szerint az esetről először 1831-ben Szigethi Gyula Mihály udvarhelyi tanár tudósított a Nemzeti Társalkodóban. Az Oroszhegyi Péter papra vonatkozó vallomásokat Veszely Károly

¹⁰⁵ ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 98. - DÁVID László 1981. 236-237. - POKOLY József 1904-1905. II. 58., V. 231. - VESZELY Károly 1860. 340-341. - 1600-ban egy oroszhegyi vonatkozású per szövegében emlegették az oroszhegyi *István pap*-ot, aki anyagi természetű vitában ítélkezett. A szövegből sajnos nem derül ki, hogy katolikus vagy protestáns papról volt szó. (USZO. III. 181.) – A reformáció havasalji térhódítása a székely felkelés 1562. évi leverése és az udvarhelyi Székely támad nevű vár megépítése utáni évekre, a székelyek jogait csorbító fejedelmi elnyomó politika idejére esett. Tanulságos egy bethlenfalvi lakos, Sánta Imre 1614. évi vallomásának részlete: „*A pápás papok, ...a vár épületének ekötte*”. A szövegből kiérzethető, hogy a tanú a „pápás papok” korának elmúltát a székely elnyomás jelképévé magasodott, gyűlölt udvarhelyi vár megépülésével hozta összefüggésbe. (VESZELY Károly 1860. 283.) – Mivel a havasalji helységek népének hitújítására irányuló törekvések hosszabb távon nem vezettek eredményre, az átmeneti havasalji reformáció csak hatalmi kényszer szülte látszat reformáció volt, meglehetősen túlzóak némely református történetírók megállapításai a havasalji falvak hajdani református jellegéről és a református egyház nagy veszteségeiről. (Vö.: SZIGETHI Gyula Mihály 1831. 73. – POKOLY József 1904-1905. II. 58., V. 231.)

¹⁰⁶ VERESS Endre 1913. 176., 249. – Az 1584-ben készült kézirat 1913. évi kiadása idején Szittyai Dénes kalocsai jezsuita készített kivonatost fordítást a szövegből. A kutatók általában ezt szokták idézni. (249. p.) Sokkal kifejezőbb és pontosabb azonban az eredeti olasz szöveg: „*Parimente l' anno 1583 Andrea Oeszi, huomo alieno della verita catolica, assali da quaranta cattolici i quali, ragunati per loro divotione intorno ad Oroszhegy, discio fuori della chiesa, havendogli spogliati de' proprii vestimenti.*” (176. p.)

¹⁰⁷ VESZELY Károly 1860. I. 340-341.

közölte 1860-ban. Azóta a vallomások bizonyos sorait szövegkörnyezetükből kiragadva és némiképp félreértelmezve sokan idézték.¹⁰⁸

Érdeemes itt is bemutatni azokat az Oroszhegyi Péterre vonatkozó, 1651. szept. 18-án, Udvarhelyen elmondott vallomásokat, amelyeket a házasságban élő erdélyi katolikus papok ügyében végzett vizsgálat során vetettek papírra. Márton Deák, 63 éves bogárfalvi primipilus vallotta: „...*Mikor Bachoni András pap calvinista esperest vala, Szetelakán sokáig lőn pap. Szetelakáról Udvarhelyre jöve papságra lakóul. Mikes Sigmond süvege levéve kéré az szetelaki megyét, hogy engedjék meg, hadd lakjék pápista pap ott, hadd járhasson ő is oda jobbágyostól az praedikatoria. Mikes Sigmond törekedésére ilyen conditioval engedék meg, hogy Péter papot oda hozzák Oroszhegyből, magyarul prédikáljon, misét ne mondjon és magyarul énekeljenek.*” Néhai Oroszhegyi Péter hátrahagyott özvegye, a 60 éves nemes Simófi Márta asszony vallotta: „*Az én szegény uram sokáig lakék Szetelakán papságon, de misét nem mondott, az mint másoktól is hallottam, ezelőtt való időben is ezelőtt 60 esztendővel nem tartottak Szetelakán misemondó papot: hanem most tartanak, nem is engedték meg, hogy olyant tarisanak.*”

1614-ben vita támadt Szenttamás „megyéje” és Kadicsfalva között arról, hogy a szenttamási pap köteles-e Kadicsfalván prédikálni. A vizsgálat során, 1614. febr. 2-án vallomást tett a sokat emlegetett Oroszhegyi Péter is: „...*Mikor én Szent-Tamási Predikátor voltam, a hogy jó akaratom tartotta, úgy mentem alá...Kadicsfalvára...predikálni.*” Tanulságos a perbeli bemutatása is: „*Reverendissimus Petrus Oroszhegyi concionator possessionis Zetelaka.*” Két további vallomás is megérdemli a figyelmünket. Bethlenfalvi Radits János vallotta: „*Minthogy mi is pápás emberek voltunk, mentünk Bethlenfalváról Kaditsfalvára prédikációra, a mikor Szent Tamás megyéjéből oda jött a pap.*” Ugyancsak bethlenfalvi volt nemes Mihály Márton, aki Oroszhegyi Péterről is megemlékezett: „*tudom hogy járt gyakorta Kadicsfalvára a Szent-Tamási pap, mi is mentünk Bethlenfalváról prédikációjára ...egykor predikálni jöve Oroszhegyi Péter pap Kaditsfalvára, utána küldé Szent-Tamás megyéje, izené, hogy ott fenn is harangoztak s ne jőne alá onnan.*”¹⁰⁹

Az első két vallomás kommentálói általában ki szokták emelni Oroszhegyi Péter pap házassember voltát, mintha ez a tény a reformáltság biztos jele lenne. Ezzel szemben szükséges hangsúlyozni, hogy a XVII. század közepén, következésképp, a XVII. század elején is, a székelyföldi római katolikus papság jelentős része házasságban élt. Ez bizonyos egyházi köröknek nem tetszett és emiatt folyt az 1651. évi vizsgálat is.¹¹⁰ Veszely Károly, amikor közölte a fenti vallomásokat, a római katolikus papok házasságkötéseire akart történelmi példákat felsorakoztatni. Oroszhegyi Péter tulajdonképpen katolikus papként került a példákban emlegetett házaspapok közé.

Oroszhegyi Péter hite szerint valószínűleg katolikus pap volt, csak a sors arra kényszerítette, hogy időnként a vallásbéli új divatok szabályai szerint szolgálja híveit. Pápista beállítottsága sejthető abból a vallomásból is, amely szerint a

¹⁰⁸ SZIGETHI Gyula Mihály 1831. 74. – VESZELY Károly 1860. 316-317. – DÁVID László 1981. 237. – NAGY Lajos 1942. 6.

¹⁰⁹ VESZELY Károly 1860. 283-284.

¹¹⁰ VESZELY Károly 1860. 313. – SÁVAI János 1997. 117-119.

bethlenfalvi „pápás emberek” Kadicsfalvára jártak hallgatni a szenttamási papot, akit más vallomások szerint egy ideig Oroszhegyi Péternek hívtak. Fontosabb ennél, hogy az ismeretlen illetőségű, de talán zetelaki, vagy Zetelaka környéki katolikus székely nemes Mikes Zsigmond süvegét levéve kérte a „zetelaki megyét”, hogy pápista papot hívjanak Zetelakára, hadd hallgathassa jobbágyaival együtt a prédikációit. A „zetelaki megye” e kérelem után döntött úgy 1610-ben, hogy Oroszhegyi Pétert hívja meg Oroszhegyről Zetelakára papnak. Előzőleg azonban Batzoni András volt a zetelaki pap, akiből távozása után Udvarhelyen református esperes is lett. Következésképp, Zetelakán bizonyára maradtak hívei és hitbéli követői, akik fogékonyak voltak a reformáció tanaira. Ezért a „pápás pap” vagy „misemondó pap” hírében álló Oroszhegyi Péter számára előírta a „zetelaki megye”, hogy Zetelakán szolgálva „magyarul prédikáljon” és „misét ne mondjon”. Oroszhegyi Péter a megtisztelő és jövedelmező zetelaki állás megszerzése és megtartása érdekében bizonyára teljesítette a zetelakiak kívánságát. Áthidaló megoldás, meglehetősen felemás helyzet jött létre, ami valószínűleg nem lehetett egyedülálló a XVII. század elején Udvarhelyszék helységeiben. Erre utalhat Szigethi Gyula Mihály 1831-ben leírt megjegyzése az 1600-as évek elejének havasalji „református” papjairól: „néha magyarul, néha deákul tanítottak, sőt néha misét is mondtak”.¹¹¹

A XVII. század elején Udvarhelyszék területén erősen korlátozták, sőt esetenként tiltották a „pápás papok” működését. Különösen Báthori Gábor fejedelemségének éveit (1608-1613) jellemezték az efféle rendelkezések.

Az 1610. márc. 25.- ápr. 3. között tartott beszercei erdélyi országgyűlés kimondta: *„Székely-Udvarhelyen s abban a székben egyebütt is, pápás papnak ne legyen szabad lenni”*. 1613-ban az ifjú fejedelem levélben figyelmeztette Udvarhelyszék kapitányát és alkirálybíráit, hogy tartsák be a beszercei országgyűlésen hozott törvényt, a római vallást követő papokat mozdítsák el, helyükbe református prédikátort hozzanak. Ez ugyan Udvarhelyen megtörtént, a fejedelemnek azonban tudtára jutott, hogy az udvarhelyi lakosok közül némelyek a törvény és a fejedelem rendelkezései ellenére, „nyughatatlanságból” most ismét arra töreksenek, hogy a városba pápás prédikátort hozzanak. Ezért keményen megparancsolta: Udvarhelyszék tisztjei e fejedelmi levelet látva, intézkedjenek, hogy a város „pápás népei” „pápás prédikátort” Udvarhelyre ne vigyenek. Ha megteszik, büntetésüket el nem kerülük.¹¹²

Ilyen viszonyok között nem csodálható, hogy a katolikus pap nélkül maradt Oroszhegy népe átmenetileg református prédikátor tanításait hallgatta. Mihelyt azonban enyhültek a katolikusok ellen hozott rendelkezések, az oroszhegyiek visszatértek régi vallásuk kötelékébe. Mindez a nagy református fejedelem, Bethlen Gábor uralkodása alatt következett be, akinek a bethlenfalvi, az atyhai és az udvarhelyi katolikusokkal kapcsolatos rendelkezései tükrözik a katolikus vallás udvarhelyszéki üldözésének lassú enyhülését, megtűrését és újbóli térnyerésének, létezésének fokozatos elismerését.¹¹³

¹¹¹ SZIGETHI Gyula Mihály 1831. 73.

¹¹² VESZELY Károly 1860. 240-241. - JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 328.

¹¹³ JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 349-352. - ENDES Miklós 1935. 240-241.

Bethlen Gábor egyik 1625. évi leveléből tudjuk, hogy az udvarhelyszéki Atyha falu lakói három évvel előbb, vagyis 1622 táján elhagyták az unitárius vallást, és újra római katolikusok lettek. Bethlen Gábor elismerte döntésüket és megvédte őket a korondi unitárius prédikátor zaklatásától.¹¹⁴ Valószínűleg az orozsziegyiek számára is ebben az időben nyílt lehetőség arra, hogy visszatérjenek a római katolikus egyház kötelékébe. 1630 táján Oroszhegy népe már újra római katolikus vallásának számított.¹¹⁵

Források hiányában nem tudjuk, hogy Oroszhegyen milyen mélységű és milyen mértékű volt a vallásváltoztatás. Léleekben valóban protestánsá lettek-e átmenetileg az orozsziegyiek, vagy csak sorsukba beletörődvé türelmesen hallgatták protestánsá fordult papjuk újmódi prédikációit? Áttért-e az új hitre a falu teljes lakossága, vagy csak egy része tartozott a református prédikátor híveinek sorába? Valószínű, hogy a rövid életű reformáció Oroszhegyen nem volt minden lakosra kiterjedő, teljes és tudatformálóan elmélyült. Inkább felső hatalmi tényezők által szorgalmazott, papok és más írástudók által keresztülvitt, külsőségeiben megnyilvánuló, felületes hitváltoztatás történt. Oroszhegyen nem alakult ki református vagy unitárius öntudat. Az orozsziegyi nép léleekben mindig katolikus maradt, hiszen egy protestáns többségű és jobbára protestáns vezetésű országban, az erdélyi fejedelemségben, több környező falu népével együtt, a csiki és a gyergyói székelyekhez hasonlóan, megőrizte, illetve a lehetőség megnyíltával újra kinyilvánította katolikus voltát és újjászervezte római katolikus egyházát.

A reformáció átmeneti térhódításával függ össze az a történeti irodalomban fellelhető adat, miszerint a XVII. század elején Oroszhegy Szentkirály filiájának számított.¹¹⁶ Nehezen képzelhető el, hogy normális viszonyok között egy falu, amely közvetlen környezetének kis falvaival, pl. Szentkirályal ellentétben mint templomos falu szerepelt a XIV. századi tizedjegyzékekben, a XVI-XVII. században pedig, az összeírások tanúsága szerint, a legnagyobb lélekszámú falu volt a környéken, egy szomszédos kis falu filiája legyen. Ehhez különleges megrázkódtatás kellett. Ilyen megrázkódtatás lehetett a reformáció rövidéletű térhódítása. Ha a XVII. század elején Oroszhegy valóban Szentkirály filiája volt, a filia szerep a reformáció villongásaival, viharáival, a katolikus papok hiányával függ össze, és credendően protestáns értelemben értendő.¹¹⁷

¹¹⁴ VESZELY Károly 1860. 289-291. - JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 351.

¹¹⁵ SÁVAI János 1997. 155. - 1630-ban Oroszhegyen már katolikus licentiatius működött. - POKOLY József 1904-1905. V. 231. - a visszatérést 1610 és 1620 közötti időre teszi. - ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 98-úgy fogalmazott, hogy a havasalji lakosok „Rákóczi”, azaz I. Rákóczi György fejedelem (1630-1648) alatt tértek vissza régi vallásukra.

¹¹⁶ DÁVID László 1981. 237.

¹¹⁷ Oroszhegy filia jellegét emlegették az 1606. évi udvarhelyi református zsinat határozatában. (VESZELY Károly 1860. 341.) Négy évvel később azonban Oroszhegyi Pétert, mint orozsziegyi papot hívták meg papnak Zetelakára. Egy 1630. évi katolikus jelentésben olvasható, hogy Szentkirálynak két filiája van: Oroszhegy és Diafalva. (SÁVAI János 1997. 115.) Különös, hogy a jelentés készítője az Oroszhegy tizesének számító Diafalvát is filiának értelmezte. Valószínűleg az okozhatta a zavart, hogy ebben az időben az orozsziegyiek egy Diafalva területén álló kis templomot használtak. Az állandó filiális állapot 1748-ig történő kitolása kockázatos (Vö.: DÁVID László 1981. 237.), hiszen 1688-ban egy orozsziegyi vonatkozású egyezséglevélben "Oroszhegyben lakó megyés pap"-ról írtak. (OPI. Lelkeszi Ügyiratok. 1688.) További kutatásokkal kell tisztázni, hogy a nem túl következetes Schematismusban is emlegetett 1748-as évszám (SCHEMATISMUS 1903. 208.) miféle újjáalapításra, megújulásra vonatkozik.

A XVII. században és a XVIII. század első felében, a havasalji falvak többségéhez hasonlóan, a katolikus Oroszhegynek legtöbbször nem volt papja. Az oroszhegyiek lelki gondozását licentiátusok végezték, akiket a korabeli forrásokban gyakran illettek a *deák* szóval. 1630-ban Szentkirálynak és Oroszhegynek nem volt katolikus papja. Közös licentiátusukat Fekete Istvánnak hívták. Ebben az esztendőben Zetelakán sem volt pap. Demeter nevű licentiátus helyettesítette. Licentiátus működött 1630-ban Márafalván, Szentléleken, Korondon, Szombatfalván és Lengyelfalván is. 1651-ben Szentkirálynak és Oroszhegynek külön licentiátusa volt. Szentkirályon Demeter János, Oroszhegyen Forró Benedek tevékenykedett licenciátusként. 1693-ban és 1694-ben Mihály deák végezte a licenciátusi feladatokat Oroszhegyen. Közben különböző perekben védőügyvédkedett. Pl. 1693-ban ő védte a havasokba futott szentlélekiek „megyebíráit” az ellenük indított perben. Mihály Deákot, aki még 1702-ben is oroszhegyi licentiátus volt, a visitatio során elmarasztalták, mivel mise alatt viaszgyertya helyett fagygyertyát égetett.¹¹⁸

Az egyházközségi szervezetet Oroszhegyen, miként más székely falvakban is, a XVII-XX. században a *megye* szóval jelölték. Valószínűleg így nevezték korábban is, de csak a XVII. századtól ismerünk erre vonatkozó oroszhegyi forrásokat.¹¹⁹

Szebellébi Bertalan havasalji vizitációinak 1683. évi feljegyzéseiben többször előfordul az *Oroszhegy megyeie* és a *szentegyház fiai* kifejezés. A vizitátor egyik oroszhegyi ítéletében olvasható: „*Maté Lőrinczné hogj az Sz: egihaz fiai előt az aiot be zárta*”...midőn azok a ...*megie számára ...buzat szettek*...”. Oroszhegyen a XVII. század végén valószínűleg a „megye” legfőbb tisztségviselőjére használták a *szentegyház bírāja* megnevezést. A latin szövegben *judex templi* formában emlegetett tisztséget 1683-ban Vas Péter töltötte be.¹²⁰

Az "oroszhegyi megye" korai adatára lelhetünk egy 1688. jan. 9-én kelt egyezséglevélben, amely az oroszhegyi egyháznak juttatott egy bizonyos földdarabot. Ebben a megállapodásban olvasható az "Oroszhegyben lakó megyés pap" kifejezés, valamint a pap egyik kötelességének megfogalmazása: "*azon oroszhegyi megyéjében lakozandó megyés pap is akar ki légyen, tartozzék minden esztendőben azon tanoraknak hasznáért három üdvösséges misét szolgáltatni*"... Bálint Péterért.¹²¹

¹¹⁸ SÁVAI János 1997. 99., 151., 155., 162., 170., 171.

¹¹⁹ A "megye" szó egyházközség jelentésének néhány korai székelyföldi előfordulása: 1592 - Malomfalva (USZO. II. 113.), 1596 - Tarcsafalva (USZO. II. 276.) - A marosszéki Berekkeresztúr megyéjének rendtartása 1602, 1658, 1662, Csíkkozmas megyéjének törvénye 1608, Csíkszentmihály megyéjének falutörvénye 1622 (IMREH István 1983. 279-292, 297-300.) - A "megyéről", mint a székely közösségek egyik öngazgatási egységéről: IMREH István - PATAKI József 1992. 278-282. - ENDES Miklós 1935. 244-246.

¹²⁰ Ezúton köszönöm Ferenczi Sándor korondi plébánosnak, hogy betekintést engedett Szebellébi Bertalan visitatióinak (1678-1707) kötetébe, amely az UPI-ból tartósan kikölesönözve található a korondi római katolikus plébánián.

¹²¹ OPI. Lelkészi ügyiratok. 1688.

Az oroszhegyi római katolikus plébánia irattárának régi írásait lapozgatva¹²² a megye fogalmával kapcsolatban az alábbi kifejezéseket gyűjthettem össze:

- "az oroszhegyi nemes megye" (1845)
- "oroszhegyi megyés templom" (1861)
- "oroszhegyi megyés iskola" (1864)
- "megyés pap" (1688)
- "Nemes Oroszhegyi Megyének Plébánussa" (1791)
- "Nemes Megyének lelki Pásztor" (1839)
- "Megyés cantor Magyar Mihály lakházánál" (1806)
- "Megyés mester" (1764)
- "a megye temető helye" (1830)
- "az Oroszhegyi Nemes Megyének alkalmas Temető helye" (1839)
- "Oroszhegyi megye könyvei" (1852)
- "Oroszhegyi Megye kegyes alapítványai" (1856/57)
- "A Nemes Oroszhegyi Megyében, a Templomnak tornyában" (1785)
- "által adta a megyének", "a megye is által adta tserében" (1804)
- "teljes megyegyűlés" (1880)
- "teljes megyegyűlés" Oroszhegyen kántorválasztás céljából. (1864)
- "Megyetag" (1864)
- "a megye tagjai" (1869)
- "a Megyebelieknek pénzéből" (1785)
- "megyebíró" (1869)
- "Magyar István uram megyebíróságában" (1845)
- "Megye és falubíráknak" (1861)
- "Megyebíró honoráriuma" (1878)
- "Oroszhegyi Megyének érdemes Fő Megye Birája" (1839)
- "Tamás Gergely Fő Megye Biró" (1785)
- "Magyar István Vice Megye Biró" (1785)
- "Almegyebíró" (1880)
- "Megyefia" (1783)
- "Megyefiak" (1880)
- "Megye fiai vagyis polgárai" (1824)
- "Megye Hűtössei" (1824)
- "Megye jegyző" (1869)
- "Nemes Megyének köz választásából fel esketett egyik Bába" (1825)
- "jövének mű előnkben egy részről a Nemes Oroszhegyi megyének tagjai, úgy mint nevezetesen Gergely Ferentz Uram Fő Megye Birája, kissebb Tamás Ferentz Vice Megye Birája, nagyobb Márton Ferentz és Major István Megye Hitessei az egész Nemes Megyének képiben" (1807)

---

¹²² OPI. - A kifejezések aprólékos jelzeteinek közlésétől az irattár rendezetlensége és a jegyzetapparátus túltengésének veszélye miatt eltekintek. Az évszám alapján az idézett szövegrészek némi kereséssel megtalálhatók a kusza iratkötegekben.

A fentebb idézett szövegrészletek nagyjából képet adnak az "oroszhegyi megye" szervezetéről, felépítéséről, tisztségviselőiről. Az adatok alaposabb elemzésébe itt nem bocsátkozom, mert több havasalji falu, pl. Oroszhegy, Zetelaka, Korond, Atyha plébániai irattáraiban végzett kutatásaim alapján a "megye" témaköréről önálló tanulmányt szándékozom írni. A "megye" tisztségviselőiről és azok választásáról mégis idézek egy 1843. évi feljegyzést, amely különösebb kommentár nélkül, önmagában is tanulságos:

*"Anno 1843. 16. Augusti az Oroszhegyi Nemes Megyéből a Méltóságos Raymond János Udvarhely Széki Fő Esperes Úr jelen létibe választott Fő Megye Bírónak Oroszhegyi nemzetes Magyar István Hit letétele mellett az Anyaszentegyház és az Ország Törvénye szerint: a kiís magának a többek kívánsága szerint választotta Vice Megye Bírónak Tamás Márton öő Kegyelmit, Megye Fiaknak Gergely Györgyöt, Nagy Ferentzet, Péter Mihályt".*¹²³

A "főmegyebíró" általában a "megyegyűlés" választotta szavazással. 1880-ban a választás közfelkiáltással történt. Ugyanekkor a "megyetagok" elhatározták, hogy a megyebírónak évi 20 Ft fizetést adnak terhes szolgálataért.¹²⁴

Az oroszhegyi egyház sokféle eredetű és sokféle rendeltetésű földterületet birtokolt. Ezek sorsáról alkalmanként a "megyegyűlés" résztvevői, illetve a "megyebírák" döntöttek. Előfordult, hogy bizonyos földdarabokat elcseréltek, vagy eladtak. Az egyház birtokai között fontos szerepet tölthettek be a szilváskertek, lévén az oroszhegyi pálinka messze földön híres. A kisebb-nagyobb földdarabok legtöbbször hagyományozás útján kerültek az egyház birtokába. Az adományozók a lelkük üdvösségéért igyekeztek áldozatot hozni. Elhatározásuk indokainak jó példáját nyújtja az az 1817. évi hagyományozó kontraktus, amellyel András, alias Czincziri András és apja idősebb Czincziri András oroszhegyi lakosok egy távoli, Küküllőn túli irtott kaszáló helyet adományoztak az oroszhegyi egyháznak: *"...öő Kegyelmekek ezen helyre tett munkájoknak fele jutalmát által akarván tenni oda, ahol sem a rosda meg nem emészt, sem a maj meg nem eszi, sem a Tolvajok el nem lopják, ezen vicinált Oratásos Kaszáló helyeknek a hason fele részit által adák az Oroszhegyi Plébános Urak számára...örökösön oly kötelezés alatt, hogy Esztendőnként öő Kegyelmekekért élő és meg holt Atyok fiaiért egy Szent Mise szolgáltatassék énekes, melyre a mostani fungens Plébános Úr magát kötelezvén, az ez után következendő Plébános Uraknak Képében a fent írt Jóságot Birodalmában által is vevé".*¹²⁵

Az egyházközség tagjainak gyűlése, a "teljes megyegyűlés" időnként nem csak szokványos, mindennapi ügyekben döntött, hanem az egész faluközösséget érintő, fontos rendelkezéseket is hozott. Ilyen volt pl. a vásárnapi és ünnepi munka tilalma. A korábbi, XVII-XVIII. századi rendelkezések nem maradtak ránk. A XIX. század második felében, vagyis a történészek által már "polgárinak" nevezett korban, az oroszhegyi "megyegyűlés" két alkalommal is szabályozta a vásárnapi és ünnepi munkavégzés tilalmát. 1869. június 29-én az összegyűlt "megyetagok" úgy határoztak, hogy akik vásár- és ünnepnapon dolgoznak, 5 osztrák forint büntetést fizessenek. A határozat azokra a más falubeliekre is vonatkozott, akik Oroszhegy

¹²³ OPI. Számadáskönyv (1783-1863). A kötet végén. sz. n.

¹²⁴ OPI. Oroszhegyi róm. katolikus egyház jkv. (1869-1902) 4-5. p.

¹²⁵ OPI. Kontraktusok. 1817.

helységen *terhes szekérrel* szoktak átjárni. Ezért az "oroszhgyi megye" rendelkezését a szomszédos helységekben is kihirdették.¹²⁶

Tizenegy évvel később, 1880. augusztus 29-én az oroszhgyi "megyeegülés" újra foglalkozott a témával. A gyülekezet résztvevői úgy határoztak, hogy aki ezen-túl vásár- és ünnepnapokon marháját befogja, fizessen először 33 krajcárt, másodsor egy forintot, harmadszor 2 forintot. Hasonló büntetést kapjanak a kaszálók és a kapálók is. A határozat szerint a vásárba indulókat és a vásárból érkezőket nem büntették, ha be is fogták marháikat. Ugyancsak mentesültek a büntetésfizetés terhe alól azok, akik vásár- és ünnepnapon "*két isteni szolgálata után, jelentés mellett, a gabonájok és takarmányok után mennek*". A büntetést ki kellett fizetni a szomszéd helységek lakosainak is, ha a tiltott napokon Oroszhegy község területén munkát végeztek. Erről tudósították a szomszéd helységek lakosait is. A büntetéspénz fele az oroszhgyi templomé, fele az iskoláé lett. A büntetések behajtásának feladata a "megyebíró jelentése után" a "falusbíróra", a községi bíróra hárult.¹²⁷

A Tifánok sorsa

Oroszhegy XIX. századi anyakönyveit, összeírásait, valamint a XX. századi Varság lakónévsorait szemlélve szembeűnő a Tifán családnév gyakorisága. A Tifánok a XX. század végén ugyanolyan öntudatos székelyek, mint a többi oroszhgyi és varsági család tagjai. Sokan tudni vélik azonban mindkét helységben, hogy a Tifán nevet viselők román eredetűek. Mivel a parasztember általában nem foglalkozik névetimológiával, nem tartja számon a vele egy nyelvet beszélő falusfelei hajdani származását, a jelenség már emiatt is figyelmet érdemel. A szokatlan paraszti névelemzés és az emberemlékezet óta magyar közösségben élő Tifánok idegen eredetéről szóló történet eleveűségének magyarázatát a XX. századi politikai hullámverések zajaiiban találjuk meg. A XX. század elején már valószínűleg egy oroszhgyi és varsági lakos sem tartotta számon a Tifán nevű családok származását. Az impériumváltozás utáni időben a két világháború közti években azonban bizonyos politikai erők értelmiségi segédlettel erősen győzködték a varsági Tifánokat, hogy nevük román eredetű, következésképp, román származásúak, itt az ideje tehát, hogy visszaramánosodjanak. Fűt-fát ígértek nekik, ha ezt megteszik. Első lépésként arra bíztatták őket, vegyék föl a görögkeleti vallást, a románok vallását. Kihaszználva a mindig és mindenűtt, így Varságon is létező személyi, családi ellentéteket, nagy propagandával kísért mozgalom indult Varságon a görögkeleti egyház megalapítására.

Bözödi György 1938-ban a Székely bánja című könyvében beszámolt a politikai harc szintjére emelt tudálékos "népi etimologizálás" varsági összecsapásairól és az általa támasztott feszűltsegekről. Szomorúan állapította meg, hogy a népámító propaganda eredményeként 1935-ben Varságon 200 székely áttért a görögkeleti vallásra, és közmunkával felépűlt a varsági görögkeleti templom.¹²⁸ A XX. század végén az idősebb varságiak nem szívesen idézik fel ezeknek a

¹²⁶ OPI. Az oroszhgyi róm. katolikus egyház jkv. (1869-1902.) A kötet elején sz. n.

¹²⁷ U. ott. 5. p.

¹²⁸ BÖZÖDI György 1943. 214.

harcoknak az emlékét. Úgy vélekednek, hogy a templom nem épült föl. A kiszemelt tisztási telken, az ún. Bábi dombon a szakadárak csak tervezték a templomépítést.

A varsági róm. katolikus plébánia irattárában alig találjuk nyomát a nagy port kavart vallásváltoztató mozgalomnak. Mintha nem is Varságon történt volna mindez! Szinte véletlen "leletnek" tűnik Héjja Albert varsági plébános 84/1934. számú levele, amelyben segítséget kérve a Gyulafehérvári püspöktől a 30 éves varsági templom tatarozására, kérését a következőkkel indokolta: *"A községtől nem várhatunk támogatást, mert az ilyen célra beállított összegeket nem hagyja jóvá a vármegye. Eddig próbálkoztam így valami pénzhez jutni, de most meg se merem próbálni, mert ki van szemelve már a község arra, hogy ortodox lelkészséget állítsanak fel, s akkor az ő számukra hagyják jóvá az esetleg nekünk előirányzott összeget is. Az ortodox lelkészség felállítása igen közel áll a megvalósuláshoz: a pap már megvan egy Gaberderu Rezső nevű apostata minorita személyében, aki jelenleg tanító itt, a célkitűzés kézenfekvő, a Tifánokat vissza akarják románosítani"*.¹²⁹

Végül a mozgalom kifulladás. Észak-Erdély visszatért Magyarországra kötelékébe. A görögkeleti egyház nem szilárdult meg Varságon. A Tifánok pedig megmaradtak magyarnak. A vallásváltoztatás köntösébe öltöztetett nagy politikai propagandából annyi maradt meg a XX. század végére a varsági nép tudatában, hogy a Tifánoknak valami köze van a románokhoz.

A Tifánok valószínűleg valóban román, vagy román eredetű magyar pásztorként, szolgaként, jobbágyként¹³⁰ kerültek Oroszhegy társadalmába. Fentebb, amikor Oroszhegy népességéről írtam, szó esett az efféle beköltözésekről. Fontos annak hangsúlyozása, hogy a Tifánok beköltözése régen, fokozatosan és több időpontban történt. Nem egy Tifán érkezett tehát valaha, aki elszaporodván, megteremtette a Tifánok nemzetségét. Több Tifán érkezett Oroszhegyre, nagy időkülönbségekkel. A legrégebben beköltözött Tifánok már rég római katolikusok voltak, és az oroszhegyi magyar faluközösség magyar tagjaiként éltek, amikor még újabb és újabb Tifánok érkeztek, akik valószínűleg már románul sem tudtak, de görögkatolikus vallásukkal egy ideig még kitűntek az átlagos oroszhegyi lakosok sorából.

Ha beletekintünk a maradék XIX. századi oroszhegyi róm. katolikus anyakönyvekbe, láthatjuk, hogy az 1850-es, 1860-as években sok római katolikus Tifán szerepel a bejegyzések szövegében és a mutatókban. Pl. az 1850. évi születettek között találjuk Tifán Mózes és Tifán Pétert, az 1852-ben születettek között Tifán Istvánt és Tifán Máriát. A házasságok között is bőven akadt római katolikus Tifán. 1855-ben Tifán István elvette Barabás Erzsébetet, 1860-ban Tifán Gergely nőül vette Mihály Teréziát, Tifán György pedig Vas Katalint, 1861-ben Tifán Antal felesége lett Dénes Klára. Érdemes figyelni a menyasszonyok nevére. Csupa patinásan csengő, több évszázados oroszhegyi név! Mindannyian a jövevény Tifánok jobbjan! A magyarázat valószínűleg abban az egyszerű tényben rejlik, hogy

¹²⁹ VAPI. Plébániai iratok. 1934.

¹³⁰ Természetesen, amit az 1930-as években a Stefán = Tifán azonosságról, meg a Vitéz Mihály korabeli névcseréről összeczaggyváltak a botcsinálta varsági etimológusok, (BŐZÖDI György 1943. 214.), nem vehetjük komolyan, inkább arra érdemes figyelni, hogy románlakta helységek román lakossága között, pl. Gyergyótligyes románjai között előfordul a Tifán családnév. (Barabási Gergely korábbi oroszhegyi plébános szíves közlése.)

a fentebb emlegetett Tifán nevű oroszhegyiek a beköltözött Tifánok első rétegének leszármazottai lehetnek, akik már magyarként és római katolikusként éltek Oroszhegy magyar társadalmában. Felszabadulván a jobbágysorból, Varságon irtott kaszálók jó szénatermésével és sikeres havasi állattartásukkal társadalmilag és gazdaságilag is közelítettek Oroszhegy társadalmának előkelőbb múltú rétegeihez.

Ugyanennek a kornak anyakönyveiben és más egyházi irataiban megtalálhatjuk a később jött Tifánokat is, akik még görögkatolikus vallásúak voltak, vagy éppen vallást változtattak. 1866. novemberében jegyezték be az oroszhegyi anyakönyvbe a varsági hegyekben született Tifán Mártont, a görögkatolikus Tifán Imre és a római katolikus Szász Julianna gyermekét, akit római katolikusnak kereszteltek. Ez az eset jelzi a Tifánok római katolikussá és egyben magyarrá válásának egyik lehetséges útját. 1886. jún. 3-án, amikor Oroszhegyen 549 lelket részesítettek a bérmlás szentségében, egy 76 éves bérmlákozó is akadt Tifán Péter személyében, akinek bérmaapaságát Laiber Antal plébános vállalta. Bár ebben az időszakban nem voltak ritkák az idősödő bérmlákozók, a 76 éves Tifán Péter kései bérmlákozása talán kései beköltözést és vallásváltoztatást sejtet.¹³¹

Az Oroszhegyen letelepedő Tifánok második, illetve kései hullámához tartozhattak azok a Tifán nevű férfiak, akiknek képviselői 1883. máj. 7-én kinyilvánították ama szándékukat, hogy a görögkatolikus vallásról át kívánják térni a római katolikus vallásra. Mivel jobbra Varságon tartózkodtak, a hegyi tanyák kialakulásának bemutatása során az esetre még visszatérek. Itt a vallásváltoztatási szándék miatt idézem a korabeli jegyzőkönyv bejegyzését: *"Alul irt tanúk előtt (községi és egyházközségi vezetők - BJ.) megjelentek oroszhegyi Tifán Antal és Tifán Imre mint megbízottak az erdei lakosok (főle írva: görög katolikusok) ... u. m. Tifán Imre, 2. Tifán Ferenc István, 3. Tifán Ferenc Ferenc, 4. Tifán János árva, 5. Tifán András ifjú, 6. Tifán Mihály, 7. Tifán Ferenc diafalvi, 8. Tifán János diafalvi, 9. Tifán Gergely diafalvi, 10. Tifán Gy. Antal, 11. Tifán Péter, 12. Tifán János alszegi, 13. Tifán Márton, 14. Tifán György Ferenc képében, az oroszhegyi plébánia lakban, a hol is mint megbízottak kijelentették, hogy nevezett egyének ajánlkoztak, az oroszhegyi római katolikusok soraiba kívánják, mint római katolikusok lépni, s minden, a templom, iskola és bér fizetést tehetségekhez mértén állani és fizetni kívánják e mai naptól kezdve"*.¹³²

Az oroszhegyi Tifánok sorában voltak tehát korábban jövők és később jövők, korábban és később római katolikussá válók. Joggal merülhet föl a kérdés: mikor jöttek a korábban érkezők? Áttekintve a XVI. század végi törvénykezési perek bőséges oroszhegyi névanyagát, nem találunk Tifán nevet. Ugyanezt mondhatjuk a XVII. századi kiadatlan perek általam tanulmányozott iratkötegeiről.¹³³ Az 1602 és

¹³¹ OPI. Anyakönyvek és anyakönyvi mutató.- A bérmlási jegyzék az oroszhegyi róm. katolikus egyh. jkv. (1869-1902.) c. kötet végén szám nélkül.

¹³² OPI. Az oroszhegyi róm. katolikus egyh. jkv. (1869-1902). 16. p. - Az áttérés bizonyára megtörtént, bár a fizetéssel akadtak gondok a következő évben. U. ott. 19. p. - Orbán Balázs 1867. évi egyházi adatok alapján Oroszhegyen 2815 római katolikusról és 97 görögkatolikusról tudott. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 17.) - Három évtizeddel később sem az 1900. évi népszámlálás adatgyűjtői, sem az 1903. évi egyházmegyei Schematismus készítői nem találtak görögkatolikusokat Oroszhegy területén. (NÉPSZ. 1902. 457. - SCHEMATISMUS 1903. 209.)

¹³³ USZO. I-III. Helynévmutatók. Oroszhegy címszavai. - KÁL. UTJ. XVII. század.

1741 között készített udvarhelyszéki állami összeírások oroszhegyi névsoraiban szintén hiába keressük a Tifán családnevet.¹³⁴

A Tifán nevet viselő családok első hulláma, vagy egyik korai őse valószínűleg a XVIII. században, talán a XVIII. század második felében került Oroszhegyre. Tény az, hogy az 1818. évi oroszhegyi összeírás adózó lajstromában már szerepeltek a Tifánok, mégpedig nem is kevesen. A felszabadított jobbágyok, vagyis a libertinusok között olvasható Tifán Pál, Tifán Péter, Tifán István és Tifán István „alszegi” neve. A jobbágyok sorába tartozott Tifán Péter és Tifán István. Abból a tényből, hogy a Tifánok közül néhányan már a libertinusok közé is bekerültek, hosszabb oroszhegyi tartózkodásukra következtethetünk.

1820-ban, amikor földesuranként írták össze a kis létszámú oroszhegyi jobbágyságot, Szabadfalvi Jánosné Török Anna jobbágyaiként szerepeltették Tifán Istvánt, Tifán Mihályt és Tifán Pétert. Utóbbi kettőt zsellér minőségben.¹³⁵

Közvetlenül szükséges megjegyezni, hogy a helyi társadalmi ranglétrán elfoglalt hely tekintetében nagy különbség volt a vármegyés területek jobbágya és a székely falvak jobbágya között. A vármegyés területek földesúri fennhatóság alatt élő falvaiban a jobbágyság, különösen annak egészszelkes, féltelkes csoportja jelentette a falusi társadalom vezető rétegét. Belőlük lettek a XIX-XX. századi nagygazdák, módosparasztnok. Alattuk húzódtott a negyedtelkes, nyolcadtelkes jobbágyok, valamint a házas és házatlan zsellérek széles rétege. Ezzel szemben az udvarhelyszéki székely falvak többségében a helyi társadalom vezető rétegét a primorok, lófők, szabad székelyek jelentették.¹³⁶ A jobbágyok lejjebb, a társadalmi ranglétra alsó lépcsői táján helyezkedtek el.

Ha rátekintünk a XVII-XIX. századi összeírásokra, láthatjuk, hogy az oroszhegyi székely társadalom vezető erejét és nagy többségét a különböző időpontokban különböző neven emlegetett lófők, szabad székelyek alkották. A fölöttébb alacsony létszámú, néha csak néhány családból álló jobbágy jogállású csoport a helyi társadalom alsó rétegének számított. 1818-ban pl. a jobbágysorban élők a Cinciri és a Tifán nevéek közül kerültek ki. Valószínűleg a Cinciriket és a Tifánokat is, mint különböző időpontban érkezett jövevényeket oroszhegyi jobbágytelekkel rendelkező földesúri familiák fogadták be, és ültették jobbágytelekre. Az 1818. évi összeírás fontos tanulsága, hogy néhány Tifánnak, valószínűleg azoknak, akik

¹³⁴ KÁL. SZL. VIII./1. Összeírások. - Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a legrégebben Oroszhegyen élő Tifánok ősei a XVIII. század közepe előtt nem érkezhettek Oroszhegyre, csak szolgál sorsúak lévén, Tifán néven nem szerepelnek az összeírásokban. A XVII. századi összeírások áttekintése könnyen meggyőzhet bennünket arról, milyen légbőlkapott és értelmetlen elmélgedésekkel hozakodtak elő Stefánról és Tifánról és más hasonlókról az 1930-as évek varsági névmagyarázó apostolai. (Vö.: BÖZÖDI György 1943. 214.) - Fentebb már utaltam arra, hogy az oroszhegyi székelyek a XVII-XVIII. században, sőt már a XVI. század végén is alkalmaztak román pásztorokat, szolgálkat, befogadtak román jobbágyokat. 1595-ben pl. az oroszhegyieknek volt román pásztor, akit Lupsai Oprának, fiát pedig Istvánnak neveztek. Ugyanekkor a szentlélekiek és a bogárfalviak is alkalmaztak román pásztorokat Peter Illjés, Toba Benedek, Dan István és Borkan István személyében. (USZO. II. 209. - Ha a kényszerű kipontozás kétségessé tenné a megnevezett pásztorok román voltát, Vö.: III. 405. oldalán közölt regesztával). - Ki tudja, miféle eredeti nevet takart egy Zetelakán lakó kadicfalvi nemes oroszhegyi jobbágyának Olá András neve 1737-ben? (KÁL. UTJ. II. 89. 1737.)

¹³⁵ CSÁL. Fondul 38. Adóösszeírások. 1818-1848. Oroszhegy. 1818. - CSÁL. Fondul. 73. 19. dosszié. 1820. évi urbárium. Oroszhegy.

¹³⁶ IMREH István 1973. 18.

korábban érkeztek, és szorgos munkával megteremtették anyagi biztonságukat, már sikerült a felfelé haladó úton a jobbágyok rétegéből a libertinusok, vagyis a felszabadítottak rétegébe átlépni.

A XX. század végének varsági társadalmában a Tifánok meghatározó szerepet töltenek be. Megbecsült tagjai a hegyi tanyák székely közösségének. Feltételezhető, hogy az egykori jobbágyok utódai számára a jogi értelemben vett XIX. századi jobbágyszabadítással párhuzamosan a varsági élet nagy olvasztókohója hozta meg a teljes "egyenlősödést", a helyi közvélemény által is elismert társadalmi felemelkedést. A Tifánok, mint kevésbé módos oroszhegyiek valószínűleg élen jártak a havasi erdők irtásában, a hegyi kaszálók alakításában, az állattartás fellendítésében, a varsági "honfoglalásban". A varsági havasok világában, a természetátalakítás harcaiban keveset ért a büszke lőfő múlt. Az emberi erények sorában első helyre került a kitartás, az ügyesség, a szorgalom. A havasi élet megpróbáltatásai közepette elhalványultak a régi rangkülönbségek, és elmosódtak a székely múlt társadalmi réteghatárai. A mindennapi munka sikere, eredményessége vált az emberi megítélés alapjává. Valahogy úgy, mint a pionírok Amerikájában. Varságon az számított sikeres, megbecsült gazdának, aki nagyobb kaszálót foglalt az erdőből, aki eredményesebben irtotta a bozótot, követ a keveset termő szántóföldről, aki több fát, zsinelyt és más faterméket adott el a vásárokon és a fában szegény tájakon, aki több szénát gyűjtött, aki több és szebb állatot nevelt. Ebben a ki nem mondott, de mégis létező versengésben a Tifánokat nem gátolta kései érkezésük, idegen eredetük és jobbágyi múltjuk. A tanyai élet lehetőségei gazdasági tekintetben egy szintre hozták őket törzsökös oroszhegyi sorstársaikkal, sőt esetenként eléjük is kerülhettek. Varság ege alatt váltak a székely sorsközösség valódi részeseivé.

Az oroszhegyi faluközösség önszervező és rendfenntartó szerepének néhány eleme

A nevezetes székely falutörvények kiváló képet adnak a XVI-XIX. századi székely faluközösségek öngazgatásának rendjéről és rajta keresztül a székely falvak népének életkeretéről, életfeltételeiről, életmódjáról. A falusi társadalom belső életének és önszerveződésének fontos adatait tartalmazzák a faluközösségi határozatok jegyzőkönyvei.¹³⁷ Sajnos oroszhegyi írott falutörvény nem maradt az utókorra, legalábbis a kutatás során ezidáig nem került elő. A XVIII. századi, XIX. század eleji faluközösségi jegyzőkönyvek is valószínűleg elvesztek, jobb esetben valahol lappanganak. Szerencsére a csíkszeredai levéltárban, a korábbi udvarhelyi múzeumi dokumentum-gyűjtemény részeként, fennmaradt Oroszhegy község 1850-es évekbeli jegyzőkönyve.¹³⁸ Ez egy viszonylag kései forrás, de a faluközösségi öngazgatás rendje, a székely falusi társadalom önszerveződésének gyakorlata a XIX. század közepéig valószínűleg keveset változott a XVIII., vagy akár a XVI-XVII. századhoz képest. A faluközösségi öngazgatás néhány elemét jórészt az 1850-es évek példái alapján mutatom be. A kialakuló kép azonban sok esetben visszavetíthető a XVI-XVIII. századra is. Más szóval: az 1850-es években papírra vetett oroszhegyi jegyzőkönyvi adatok, illetve a belőlük kirajzolódó közösségi

¹³⁷ IMREH István 1973. 1983.

¹³⁸ CSÁL. OKJ.

önszervező gyakorlat legtöbbször korábbi évszázadok faluközösségi hagyományát is megőrizte.

Oroszhegy faluközösségének élén a "falusbíró" vagy *főbíró* állt, akit a falu népének gyűlése választott.¹³⁹ Megbízatása általában egy évre szólt. Munkáját a *hitősök*, *hitesek*, vagy hivatalos kifejezéssel élve, az esküdtek testülete segítette. A faluközösség egészét érintő fontos ügyekben a falusfelek összejövetele, a teljes falugyűlés döntött. Az 1850-es évek közepén a falugyűlést a választmányi tagok összejövetele helyettesítette.

A falusbíró tisztség föltehetőleg egyidős Oroszhegy községgel, mint közigazgatási egységgel. 1569-ből fennmaradt egy korai oroszhegyi bíró, Gergeli Bálint neve. Ugyancsak korán, 1590-ben több perben is emlegették Pál Tamást, Oroszhegy bíróját.¹⁴⁰ 1857-ben a bíróválasztást a hitesek és a választmányi tagok megválasztásával együtt Szentgyörgy napján, vagyis április 24-én tartották. Részt vett rajta méltóságos Föder Mihály "császári és királyi udvarhelyi járási elnök". A három "candidált" személy közül "Oroszhegyi Dialfalvi Hajdó Ferencz" kapta a legtöbb szavazatot. 80 pengő forint fizetést ajánlottak meg számára.¹⁴¹

Nem állnak történeti források rendelkezésünkre ahhoz, hogy megfelelőképpen követhessük a hitesek számának alakulását. A fentebb említett 1857. évi bíróválasztó falugyűlésen 12 hitest választottak, névszerint: Veres Jánost, Csortán Bálintot, Márton Pált, Gergely Mihályt, Sándor Pált, Tamás Andrást, Páll Ignácot, Bálint Ignácot, Bálint Ferencet, Barabás Antalt, Nagy Andrást és Páll Jánost. Fejenként 6-6 pengő forint fizetést kaptak. A 12-es létszám azt sejteti, hogy a hitesek megválasztásakor nem csak praktikus szempontok, hanem számmisztikában gyökerező nagymúltú hagyomány is vezérelte a falugyűlés résztvevőit.

Források hiányában nem állapítható meg, hogy a falugyűlést helyettesítő választmány mekkora múltra tekinthet vissza. A XVII-XVIII. századi székely falutörténetben nem találjuk nyomát.¹⁴² Gyaníthatólag új intézménynek számított a XIX. század közepén. Maga a választmány szó is viszonylag új nyelvi fejlemény. Bajlódott is vele eleget az 1850-es években az oroszhegyi jegyző. Néha sikerült neki a helyes szóhasználat, pl. amikor a "választmányi tagok gyűlése" kifejezést leírta. Máskor viszont fölöttébb torz formákat vetett papírra, pl. amikor néhány kontraktus végén a választmányi tagok felsorolása előtt a furcsa "Választmányok" kifejezést használta.

A XIX. századi oroszhegyi "választmány" párhuzamai leginkább az alföldi magyar kis mezővárosok közösségeinek "külső tanácsai"-ban, "nagytanácsai"-ban, "hatványos" testületeiben lelhetők föl.

1854-ben az erdei favágás szabályozása céljából "*Oroszhegynek Fő Bírója Tamás György mellette lévő hitősseivel úgy a teljes falu egyellő akarattal teljes falu*

¹³⁹ Az önkényuralom korának anomáliáival függhet össze, hogy 1853. jan. 3-án "császári és királyi biztos" nevezte ki Bálint Ferenc oroszhegyi bírót, Bálint Márton oroszhegyi jegyzőt és a hét oroszhegyi esküdtet. A megválasztott tisztségviselőknek be kellett menni Udvarhelyre, hogy ott esküt tegyenek. (CSÁL. OKJ. 23. V.)

¹⁴⁰ USZO. I. 16., 109., 138., 274.

¹⁴¹ CSÁL. OKJ. 95.

¹⁴² Vö.: IMREH István 1973.

gyűlést határozta és tartotta".¹⁴³ A következő években azonban, különösen 1856-ban és 1857-ben, a leglényegesebb döntéseket nem falugyűlésen, hanem a hitesek és a választmányi tagok közös gyűlésén hozták. Pl. a két testület együttes ülésén fogadták meg a legfontosabb pásztorokat. 1857. április 24-én, Szentgyörgy napján, a fentebb már többször említett bíróválasztás idején 39 oroszhegyi lakost választottak meg a "Választmány"-nak nevezett tanácskozó és helyi döntéshozó testület tagjává. A gyűlés jegyzőkönyvírójának magyarázata szerint: "*Némely felsőbb rendeletek és a község dolgai ellátása alkalmával az egész község öszve hívása nehézséggel jár, ezen okból 39 tagból álló választmány választotta, kik illy ügyekben az egész Községet fogják képviselni a Községi Előljárással*".¹⁴⁴

Az oroszhegyi faluközösség kisebb szomszédsági közösségekre tagolódott. A rendelkezésre álló forrásokból a falu tizesbeosztása nem rekonstruálható, de a tizesek léte igazolható. Az oroszhegyi *feltizest* már 1597-ben emlegették.¹⁴⁵ 1838-ban is használták az *oroszhegyi felső tized* helymeghatározást.¹⁴⁶ 1855-ben Szabó János, 1856-ban Tamás István és Gál János *tizedbíró* neve került be Oroszhegy község jegyzőkönyvébe. Az adóbeszedés nehéz feladatát végezték. 1857-ben egyik *tizesbíró* a tűzoltás megszervezésével összefüggésben szerepelt.¹⁴⁷

Természetes belső tagoltságot adtak Oroszhegy társadalmának a különféle gazdatársulások, szomszédsági és birtoklási közösségek, esztenantársaságok stb. 1856-ban szerepelt Oroszhegy helység jegyzőkönyvében a *Diafalvi cimboraság*, amelynek május 4-én tartott "gyűlésén" a községi bíró és néhány esküdt jelenlétében a "cimboraság" kötelékébe tartozó gazdák, *fiúpásztort* választottak a *Küküllő vizitül a Varság viziig* terjedő Kis Bagzos nevezetű helyre.¹⁴⁸

Alábbiakban néhány XIX. századi példával érzékeltetem, hogyan szabályozta önmaga életkeretét választott vezetőin és képviselőin keresztül az oroszhegyi faluközösség; miként szervezte meg mindennapi életét Oroszhegy, a "rendtartó székely falu". A példák leginkább a csíkszeredai levéltárban őrzött 1850-es évekbeli oroszhegyi községi jegyzőkönyvből valók.¹⁴⁹ Az oroszhegyi faluközösség önszervező tevékenységének bemutatására többnyire olyan eseteket választottam ki, amelyek valamilyen körülmény miatt, pl. területi alapon, a megemlített személyek tekintetében, vagy a Küküllőn túl végzett munka révén Varság szűkebb történelmének szempontjából sem közömbösek.

A XIX. század közepén Oroszhegy hatalmas határának még több mint két harmadát erdő borította. A faluközösség erdeje a rendszeres irtás és az alkalmi pusztítások révén fokozatosan fogyott. Az oroszhegyiek megélhetésében központi helyet töltött be az erdő, a favágás, a fafeldolgozás és a faszekerezés. Ez együtt járt a községi erdő bizonyos szakaszainak kisebbedésével, ritkulásával, lassú kiveszésével. Bár erdő volt bőven, az oroszhegyi faluközösség fontosnak tartotta az erdőővást, az oktalan erdőpusztítás megakadályozását. Különösen arra fordított

¹⁴³ CSÁL. OKJ. 38. v.

¹⁴⁴ U. ott. 95.

¹⁴⁵ USZO. II. 344.

¹⁴⁶ OPI. Lelkészi Ügyiratok. 1838.

¹⁴⁷ CSÁL. OKJ. 77., 84., 97.

¹⁴⁸ U. ott. 75. v.

¹⁴⁹ A következő adatok forrása: CSÁL. OKJ. I-151.

nagy gondot, hogy a külső, más falubeli fatolvajok oroszhegyi területen végzett favágásait meggátolja.

1854. január 28-án az oroszhegyi falugyűlés a felsőbb hatóságok akaratával megegyezően szabályozta az erdei favágást. Általános elvként elfogadták a falugyűlés résztvevői azt a szabályt, hogy az erdőn, a favágás helyszínén nem szabad fát eladni. Így tilalmas lett "a havason a csütörfa vágás" azonnali értékesítés céljából. Az oroszhegyi lakos vághatott a havason *csütörfát*, de haza kellett hoznia a faluba. Otthoni feldolgozás után "készen" adhatta el. Ugyancsak tilalmas lett a *barna* azaz boronafa vágása a fenyvesekben eladásra. Saját szükségükre vághattak a falu lakói, de haza kellett vinniük. Lécet saját szükségére sem vághatott senki a "Küküllön innen", föltehetőleg azért, mert ott jobban fogytak az erdők, mint a későbbi Varság község távolabbi havasi területén. A Küküllön túl minden oroszhegyi vághatott lécet, de azt csak maga számára használhatta, el nem adhatta. A Küküllön innen és túl egyaránt tilalmas lett a szőlőkaróvágás, hiszen az eleve eladás céljából történt, mivel az oroszhegyiek szőlőtermesztése nem volt számottevő. A Küküllön innen tilalom alá került a *hamvászás*.¹⁵⁰

Hamvászás alatt a hamu-égetést és hamuzsírforrást értették, amit a Küküllön túli, vagyis varsági területeken vállalkozók kérésére a faluközösség általában engedélyezett. Erről tanúskodik az oroszhegyi hitesek és választmányi tagok együttes ülésének határozata alapján 1856. dec. 8-án fogalmazott "Hamvászatróli egyezés". A megállapodás szerint a meg nem nevezett *hamvászok* a havasi erdők földön heverő, ledőlt bükkfáiból "hamvat égethetnek", majd "hamu zsírt főzhetnek", oly feltétellel, hogy a keletkezett hamu mázsája után a községi kasszába 20 pengő krajczárt fizetnek, és a tűz terjedésére vigyáznak. A hamuégetés és a hamuzsír forrás mennyiségének ellenőrzését a faluközösség úgy oldotta meg, hogy a *hamvászati* termékek értékesítését "falu pecsétlye alatti orvosi engedély cédula" felmutatásához kötötték. Aki enélkül akart "hamvat égetni" és "hamuzsírt elvinni" az oroszhegyi erdőkből, "hamva és hamuzsírja elvesztésével" valamint 3 pengő forint fizetésével nyerte el a büntetését.¹⁵¹

1856. dec. 7-én az oroszhegyi hitesek és választmányi tagok gyűlésén két erdőpásztort fogadtak az 1857. esztendőre: a *Küküllő vizin inneni erdők* felügyeletére Nagy István oroszhegyi lakost, a *Küküllön túli erdők* őrzésére Diafalvi Kováts Márton oroszhegyi lakost.

Nagy István köteles volt "az úgy nevezett falu tilalmassát a' Láz oldallal együtt egész tilalommal őrizni". Ha a tilalmas területen favágáson kapott valakit, a fa "*bírói zár alá helyezése mellett*" az elkövetőt szekerenként vagy szánonként egy pengő forintig meg kellett zálogolnia. A "Küküllön inneni fenyőben" megengedhette oroszhegyiek számára az épületfa-vágást, de csak akkor, ha az építkezés előtt álló favágó a "falupecséttyével" ellátott engedélyező cédulát tudott felmutatni. Ha valaki cédula nélkül próbált fát vágni, 3 pengő forintig terjedő értékben zálogot kellett adnia, kivágott fáját pedig elvesztette.

A Küküllön túli havasokban kisebb volt a szigorúság, de akadt dolga bőven Kováts Márton erdőpásztornak is. Elsősorban arra kellett vigyáznia, hogy a

¹⁵⁰ CSÁL. OKJ. 38. v.

¹⁵¹ CSÁL. OKJ. 89. v., 90.

hasogatott csőtör fákat az oroszhegyiek ne adják el idegeneknek. A "hibázókat" 3 pengő forintig zálogolhatta és a fát lefoglalhatta. A már levágott *tutaj fákat* a falu pecsétjével ellátott levél nélkül senki nem vihette el, a további "tutaj fák" vágása pedig szálanként egy pengő forint büntetés terhe mellett tilalom alá esett. A havasi erdőpásztor köteles volt büntetni a fenyőfa-hántást és a lehántott fenyőfa-kéreg eladását. Akit rajtakapott fenyőfa-hántáson, attól egy-egy fenyőfa kérgéért egy-egy pengő forint büntetést kellett szednie.

Mindkét erdőpásztornak előírták, hogy az "idegen", tehát nem oroszhegyi fatolvajt "*marhájával és szekerivel Bírói zár alá hozza*". Az oroszhegyi vétkest elég volt *felzálogolni* és az előljárásnak bejelenteni.

Az erdőpásztor nem hallgathatta el az erdő rendje ellen vétkezők nevét, nem köthetett velük "magánüzletet", nem engedhette el őket büntetés nélkül. Ha efféle eset kitudódott, 12 pengő forint büntetésben részesült. Nagyobb bajt jelentett, hogy "hitét, betsületét" elvesztette, és mint "betstelen ember" az erdőpásztori állástól azonnal megfosztatott.

Az erdőpásztorok egyenként évi 33 pengő forint 20 krajczár fizetést kaptak. Emellett részesültek a zálogdíjából és a büntetés-pénzekből. Bérüket negyedévenként vehették föl.

A falu előljárási az erdőpásztori kontraktus szerint havonta szemlét tartottak az erdőkben. Ha olyan "hibát" tapasztaltak, amit az erdőpásztor nem jelentett, vagy nem vett észre, a kárt az erdőpásztorral fizették meg.¹⁵²

Az oroszhegyi határ visszamenőleg 1592-ig adatolható makkos erdei a XIX. század közepén is fontos szerepet töltek be a sertéstartásban. 1856. szept. 13-án a hitesek és a választmányi tagok gyűlése megállapította, hogy a "*Boros és Tálás Bükke*" makkja elégséges az oroszhegyi sertések számára, ezért a "*Szentsed sorkán, Tartodon, Hosszúkön és Varság bükkín*" termett makk haszonbérbe adassék árverés útján a legtöbbet ígérőnek, törvényes kontraktus mellett. Ugyanezen a napon meg is történt az árverés, és a megnevezett területek makkját Boldizsár Ferenc kapta meg 160 pengő forintért, amely összeget karácsonykor kellett megfizetnie. A bérlő kikötötte, hogy a makktermő fák táján ne járjanak kecskék és juhok. Ha mégis odavetődnének, gazdájuk fizessen 2 pengő forint büntetést, miként az is, "*aki ottan makkot seprene*". Sajnos nem derül ki, hogy a makkbérlő hová valósi volt. Nevéből ítélve lehetett oroszhegyi, de akkor mért nem járatta a többi oroszhegyi gazdával sertéseit? A megszokottnál több sertése volt, amennyit nem hajthatott ki az oroszhegyi falkával? Igaz, a szerződésben nem a makkoltatás jogának bérléséről, hanem a makk árendálásáról volt szó. Lehet, hogy nem is hajtott a megnevezett területre sertéseket, hanem maga is söpréssel gyűjtötte a makkot, amitől másokat óvott?

1856. szept. 13-án, a hitesek és a választmányi tagok gyűlése intézkedett arról is, hogy miként történjen az oroszhegyi sertések makkoltatása a Boros Bükke és a Tálás Bükke területén. A szabályzatból úgy látszik, hogy az oroszhegyi gazdák köztelhervállalásuk arányában hajthatták ki sertéseiket a makkra. Erre utalhat a "*minden egy pengő rovatra bocsátasság egy sertés*" kifejezés. A gyűlés hozzájárult ahhoz, hogy azok a szegények is kihajthattak egy sertést, akik csak 30 krajczár *rovatalt* fizettek.

¹⁵² CSÁL. OKJ. 88., 88. v., 89.

Néhány nappal később, szept. 23-án megszületett a kontraktus a Boros Bükkön és a Tálás Bükkön makkoltató oroszhegyi sertéspásztorok alkalmazásáról. A "*Hites és Választmányi gyűlésben*" Bálint Ferenc diafalvi és Bálint Ferenc oroszhegyi lakosok kapták meg a felelősségteljes megbízatást.

A makkoltatás kilenc hétig tartott. Ha ítéletidő tombolt a havasokban, előbb is haza lehetett hajtani a sertéseket. Viszont, ha jó volt az idő és ennivaló makk is akadt még, meg lehetett nyújtani a gabonabér emelésének reményében a kinttartózkodást.

"*Miután a bükk makk bő szóst kíván*", a felelős pásztorok kötelesek voltak hetente kétszer sót adni a sertéseknek.

Ha valamelyik sertés elveszett, a pásztorok kötelesek voltak megfizetni. Ha *vad* pusztította el, vagyis ha farkas tépte szét, a *jegyét* mutató kanászok csak a kár felét fizették meg. Ha medve okozta a kárt, és ezt valamiféle "jeggyel" be lehetett bizonyítani, a pásztorokat nem terhelte fizetési kötelezettség.

A makktermő bükkösök területén marhák nem járhattak, és *hír nélkül* nem lehetett makkot söpörni. Ha a sertéspásztorok e szabály megszegését tapasztalták, híradásukat elvárta az előljáróság. A büntetéspénz fele a bejelentőké lett.

A makkoltató sertéspásztorok minden sertés után "*egy kupa gabonát*" és hetente egy pengő krajczárt kaptak az állat gazdájától. Emellett makkoltathatták 130 saját sertésüket is.

A kontraktusból gyanítható, hogy a makkoltatott sertéseket két falkában "pásztorolták". Egyik falkában jártak a *hízó sertések*, másikban a *riudegek*.¹⁵³

Az oroszhegyi esküdtek és választmányi tagok 1856. ápr. 27-én tartott gyűlésen a tanácskozó gazdák alaposan megtárgyalták a faluközösség legelőinek helyzetét. Kijelölték, hogy hol járjanak a szarvasmarhák, hol barangoljanak a *ló fiak*, és hol legeljenek a juhok. Eldöntötték, hogy hány juhnyáj menjen ki a határba, melyik nyáj hol legeljen, korabeli kifejezéssel élve: döntöttek az esztenák kiállításáról.

A juhnyájak felelős számadó pásztorait, a *majorokat* már bizonyára előbb kiválasztották az esztenatársaságok hangadó gazdáit, hivatalos megbízásukat azonban a faluközösség képviselőinek április végi tanácskozásán foglalták írásba. A határozat szerint 1856-ban hat esztenát állított ki, más szóval hat *majort* küldött a határba Oroszhegy község népe. Öt major a szűken értelmezett Oroszhegy lakosainak juhait őrizte, egy majorra pedig a diafalvi negyed gazdáit bízta juhaikat.

Az oroszhegyi majorok közül Máté András és Tifán Ferenc az ún. *Tartód* határrészen, Tifán Mihály *Szencsed sorkán*, Tifán Péter *Köves Somoj*ban, Tifán János *Nyulád*ban legeltethetett. Tifán András a diafalvi juhokat ugyancsak Nyulád területén járathatta.

A *majorok* vagyonukkal feleltek a rájuk bízott juhokért. Abban az esetben, ha vagyonukból nem telt volna ki a kártérítés, a hiányzó összeget azok a gazdák fizették, akik kezességet vállaltak értük. Ezért a jegyzőkönyv írója gondosan rögzítette, hogy Máté Andrásért Magyarai Pál és Bálint Ferenc, Tifán Ferencért Tamás Péter és Boldizsár Ferenc, Tifán Mihályért Mihály Ferenc és Nagy Ferenc, Tifán Péterért Pál Ignác és Pál Ferenc, Tifán Jánosért Csörtán Bálint és Bálint Márton, Tifán Andrásért Hajdó Ferenc és Bálint Ferenc vállaltak kezességet.

¹⁵³ CSÁL. OKJ. 80., 80. v., 82., 82. v., 83. - Az 1592. évi makkoltatási adat forrása USZO. II. 85., 95.

Oroszhegy vezető gazdái különösen nagy gondot fordítottak annak szabályozására, hogy idegen juh ne kerüljön a *majorok* elé. Elrendelték, hogy május 5-én, amikor a gazdák számba adják a juhaikat, azokról bármikor ellenőrizhető lista készüljön. Fontosnak tartották, hogy a *majorok mérője "meg pecsételtessék"*, vagyis hitelesíthessék, nehogy a gazdák megkárosodjanak, amikor kimérik túrójukat és ordájukat.¹⁵⁴

1856. nov. 30-án a hitesek és a választmányi tagok gyűlésének résztvevői megegyeztek Oroszhegy-diafalvi Hajdó Péterrel "*a' Falu Bikája ki telettetéséről*". Hajdó Péter ígérte, hogy a bikát tisztességesen kiteletteti, ellátja zabbal és szénával. Az állat gondozásáért és telettetéséért 12 pengő forintot kapott. Ezen kívül járt a bátor vállalkozónak egy "*tisztességes bükkfa a tilalmasból*".¹⁵⁵

1857. aug. 16-án Oroszhegy előljárói a faluközösség nevében *éjjeli őrt* fogadtak a faluba Péter Ferenc oroszhegyi lakos személyében. A megfogalmazott kontraktus bevezetőjének tanúsága szerint korábban valószínűleg házszám szerint, *szerre* örködtek a lakosok. Mivel a bevezető a varsági szálláshasználat története szempontjából is fölöttébb figyelemre méltó, érdemes itt szó szerint idéznem: "*Miután községünknek jobb része többnyire a havasoba foglalatostokodik s ide haza nem léte miatt képtelen az előljáróság rendesen szerre ház szám szerint kiállítani, azon szempontból is inkább, hogy mindenki egyformán érezze az éjjeli örködést, jónak láttatott egyet állandóul fogadni. mátol kezdve egy egész évre*".

A megfogadott őr köteles volt minden nap estéli harangszótól hajnali harangszóig folyamatosan az utcákon örködni, csengővel óránként csöngetni "*és minden órát kiállítani*". A faluban talált idegent éjjel és nappal a jegyző vagy a bíró elé kellett vezetnie, hogy az ellenőrizhesse, rendben vannak-e az *úti levelei*. Hitesek segítségével *fenyítő helyre* kellett vinnie az *éjjeli lármásokat*. Nem nézhette el a pipázást, a *csoré gyertyával járást*, éjjeli tíz óra után a lámpás nélküli közlekedést. Munkájáért évi 100 m. forintot vagy 30 forint 20 krajcárt kapott a községtől. Bérét évnegyedenként vehette föl.¹⁵⁶

Az esküdtek és a választmányi tagok talán azokon a gyűléseken hozták a legfontosabb határozataikat, amelyeken a falu pásztorait választották meg. Alaposan meg kellett fontolni, hogy milyen feltételekkel, kire bízzák a nagyértékű állatállományt.

1856. ápr. 20-án Oroszhegy vezetői a faluközösség nevében *ménеспásztor*t fogadtak egy nyárra, vagyis a kontraktus megírásától Szent Mihály napig. A megfogadott ménеспásztor, oroszhegyi Lőrincz Ábrahám a *lófiakat* őrizte, valószínűleg a Küküllőn túli havasi területeken. Munkájáért állatonként "fél huszast", két állatonként egy kenyeret és három állatonként egy véka gabonát kapott.¹⁵⁷

¹⁵⁴ CSÁL. OKJ. 74., 74. v. - Szükséges megjegyeznünk, hogy az eszteniák kiállításáról szóló határozatban az Oroszhegyen közismert Tifán családnevet, valamilyen rejtélyes ok miatt a jegyző következetesen Difán-nak írta.

¹⁵⁵ CSÁL. OKJ. 85. v.

¹⁵⁶ CSÁL. OKJ. 116.

¹⁵⁷ CSÁL. OKJ. 73. v. - A ménеспásztor fogadásának ténye látszólag ellentmond annak a néprajzi adatnak, amely szerint az oroszhegyi lovak pásztor nélkül, szabadon csatangoltak a havasokban. Tanulmányok ebből a szempontból Tagán Galimdsán 1941. nyarán készített varsági feljegyzései. A

1856-ban máj. 4-én, 1857-ben pedig jan. 22-én fogadott *tehénpásztort* az oroszhegyi esküdtek és választmányi tagok gyűlése. Első alkalommal Albert Mihályt és Máté Jánost, második alkalommal Péter Mártont bízták meg a tehéncsorda őrzésének feladatával.

A tehének a falubeli portákon töltötték az éjszakát. A pásztrok reggelente kihajtották, este hazahajtották a csordát. Mindebből következik, hogy a tehéncsorda a falutól nem túl távol, mindenképpen a "Küküllőn innen" legelt. Ennek ellenére előfordult, hogy farkas pusztította az állatokat. Mindkét kontraktusban szerepel ugyanis az a kikötés, hogy ha farkasok tépnék szét valamelyik marhát, és a pásztor *jegyét tudja mutatni*, a marha árának csak felét kell megtérítenie.

A pásztorbér, amit a tehének tulajdonosai adtak, többféle járandóságból tevődött össze. 1856-ban minden tehéntől fél véka gabonát kapott a pásztor. 1857-ben négy marhától egy vékát, vagyis marhánként negyed vékát adtak a gazdák. Emellett azonban két marhánként egy kenyér is járt a pásztornak. Mindkét évben

baskír úrból lett magyar néprajzkutató a lótartról is faggatta a varsági hegyi tanyák székelyeit. Adatközlői szerint a nem igazított lovak, vagyis a *cellengő kabalák* legtöbbször családi falkákban jártak a havasi legelőkön. Előfordult azonban, hogy 4-5 varsági gazda az év egy szakaszára közös ménest szervezett, és közös ménespásztort fogadott. A megszólaltatott varsági gazdák némelyike tiltakozott a lovak pásztor nélküli havasi tartásának felvetése ellen, mondván, ha nappal szabadon jártak is a lovak, éjszaka a család valamelyik férfitagjának vigyázni kellett rájuk, mert őrzés nélkül a farkasok széttépték őket. Más gazdák viszont beszéltek a lovak pásztor nélküli szabad havasi csatangolásáról. Szász Márton 95 éves varsági lakos részletesen elbeszélte, miként védekeznek a szabadon járó lovak a támadó farkasokkal szemben. Állítólag fejüket összedugva kört alkotnak, és ha közel merészkednek a farkasok, nagyokat rugdosnak hátrafelé. (EA. 1856. 29-37.) – Tagán Galimdsán 1941. évi varsági feljegyzései valószínűleg visszavetíthetők a XIX. századi oroszhegyi lótartra is. A fentebb jelzett ellentmondás tehát tulajdonképpen nem ellentmondás. Miként a XX. századi Varságon, a XIX. századi Oroszhegyen is többféle formája élt egymás mellett a lótartról. Attól, hogy 1856-ban Oroszhegy faluközössége a gazdák egy csoportjának fiatal lovai számára a nyári hónapok idejére ménespásztort fogadott, bizonyára sok gazda családi falkában legeltette lovait a havasokban. Valószínűleg voltak olyan gazdák, akik éjszakánként pásztort küldtek a lovaik mellé, hogy biztosítva legyen eladásra nevelt, értékes állataik védelme. A gazdák többsége azonban bizonyára nem törődött az aggodalmaskodók aggályaival, hanem régi szokás szerint kicsapta igazatlan lóállományát a havasokba, bízva az állatok természetes védekező ösztönében. A lótartról többféle módja élt tehát egymás mellett. Közülük valószínűleg a lovak pásztor nélküli, szabad havasi csatangoltatása számított a legrégiesebbnak és a legjellemzőbbnek. – Pásztor nélkül legeltetett, szabadon járó „ménes lovakat” emlegettek már 1599-ben Lengyelfalva határában. (USZO. III. 122.) Orbán Balázs, miközben dicsérte a *híres oroszhegyi fürge lovakat*, leírta, hogy a határtalan havasokban legelnek szabadon, télen is. Oláhfalva leírásánál is megemlékezett a Hargita lejtőin farkukat felvágva vadul száguldozó havasi lovakról. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 76., 96.) – Földes László 1958-ban összefoglalta az oroszhegyi lótartról megjelent tudósításokat, és 1956. évi kutatóútjának tapasztalatai alapján részletes leírást készített a zetelakiak havasi rideg lótartról. (FÖLDES László 1958. 33-37.) – Az 1990-es évek első felében, varsági néprajzi kutatásaim idején, meglepetéssel tapasztaltam, hogy némely varsági lótulajdonosok, lovaikat felügyelet nélkül kicsapják a havasi erdőbe, ahol azok akár hetekig is bolyonganak anélkül, hogy gazdájuk látná őket. Egyik alkalommal házigazdám kijelentette, hogy „felmegy a Bolygóba”: megnézi hetek óta felügyelet nélkül legelésző lovait. Vele tartottam. Viszonylag rövid keresés után megtaláltuk az erdő, hagyásfás, dímbes-dombos hatalmas legelőn a havasi szabadságot láthatóan élvező, vidáman járókelő lovakat. A lovak örvendeztek régen látott gazdájuknak, a gazda is örvendezett épen és egészségesen talált állatainak. Miután kigyönyörködtük magunkat a tájban és a lovakban, az állatokat újra magukra hagytuk, és visszatértünk házigazdám templom környéki házába. – A havasokban szabadon legelésző lovak kérdéskörére: IMREH István – PATAKI József 1970. 178-179. – A székelyföldi pásztorszerződésekre: IMREH István 1959.

szerepelt a járandóságok között tehenenként egy pengő krajcár *bocskorpénz*, valamint a *kitsi bornyús tehénnnek* egyszeri teje. 1856-ban szerepelt még a pásztorbérben *minden gazdától egy fő kender*.¹⁵⁸

1857. jan. 22-én diafalvi Bálint János Ferenc személyében *sertéspásztort* fogadott az esküdtek és a választmányi tagok gyűlése. A kanász koratavasztól késő őszig őrizte az oroszhegyi lakosok sertéseit. Az elveszett sertés teljes árát, a farkas által károsított sertés árának felét kellett megfizetnie. A faluközösségtől hat sertésenként egy véka búzát, egy kenyeret, 6 krajcár *bocskorpénzt* és *egy fő kendert* kapott. Valószínűleg ebben az időben tilalmazták az oroszhegyi vezetők, hogy egyesek családi falkákban járassák disznaikat, mert a sertéspásztor kontraktusában úgy rendelkeztek: azok a sertéstulajdonosok is fizetik a pásztorbért, akik megpróbálják külön falkában járattatni állataikat.¹⁵⁹

A *kecskepásztor* fogadásához 1856-ban nem hívták össze a választmányi tagok gyűlését. Úgy látszik, ehhez elég volt az esküdtek tanácskozása, akik nov. 16-án megalkudtak Nagy Márton Jánossal és a Süket melléknevű Máté Mihállyal a kecskepásztori teendőik ellátásáról. A megfogadott kecskepásztorok, akiknek szolgálata 1856. nov. 17-től 1857. nov. 18-ig terjedt, a naponta kijáró kecskenyáját az ún. *nyomáson* legeltették. Különösen vigyázniuk kellett arra, hogy a rájuk bízott állatok fiatal erdőbe ne kerüljenek. Ha valamely kecske elveszett, árát a pásztorok kötelesek voltak megtéríteni. Ha farkas ragadta el és *jegyét* tudták mutatni, fél árát fizettek. Ha medve pusztította el és ezt bizonyították, nem kellett fizetniük.

A kecskepásztorok minden kecske után nyári időben 6 és fél *kupa*, téli időben 4 *kupa* gabonát és egy váltó krajcár *bocskorpénzt* kaptak. A friss fias kecskéket egyszer megfejhették. A Szent Márton nap előtti héttől a hó leestéig maguk fejhették valamennyi kecskét. Ezért kötelesek voltak elegendő bakkecskét tartani a falubeli kecskék "serege" számára.¹⁶⁰

1856. máj. 6-án az oroszhegyi esküdtek és választmányi tagok teljes gyűlése Jánosy József, tekintetesnek titulált, úrféle oroszhegyi lakost megfogadta *határ inspectornak*. Gyanítható, hogy ez a lépés felsőbb sugallatra történt, mert a megszületett kontraktus tanúsága szerint az inspectori tisztség inkább hasonlított valamiféle rendtartó hivatalnok, mezőrendőr posztjára, mint a hagyományos "népi" határpásztorok, fűpásztorok állására. Figyelemre méltó, hogy 1857 áprilisában, amikor *vetéshatárpásztort* fogadtak, előírták számára, hogy a tilosban talált marhákat adja át az "*akoly felügyelőnek, ...egyszer s mind határ rend őri jegyzőkönyv vezetőjének*". Ez a komplikált nevű tisztség valószínűleg a rövid életű határinspectorság helyébe lépett. 1857 elején Oroszhegy vezetői már *akolfelügyelőt* fogadtak.¹⁶¹

1856-ban, amikor a határinspector tisztsége létezett, joghatósága valószínűleg csak a közelebbi, "Küküllőn inneni" határra terjedt ki, mivel kontraktusának

¹⁵⁸ CSÁL. OKJ. 74. v., 75., 90. v., 91.

¹⁵⁹ CSÁL. OKJ. 90., 90. v.

¹⁶⁰ CSÁL. OKJ. 85. - 1855. jún. 18-án az udvarhelyi "csász. kir. járási elnök" körlevélben utasította a falvak vezetőit, hogy vessenek gátat a fiatal fenyőfák kecsketakarmány gyanánt történő felhasználásának. A járási vezető szerint a székely falvakban az a nagyon rossz szokás él, hogy a kecsketulajdonosok a fiatal fenyőfákat levagdalták, és télen azzal etetik kecskéiket. (53. v.)

¹⁶¹ CSÁL. OKJ. 104.

megkötése előtt két nappal, máj. 4-én a diafalvi cimboraság külön fűpásztort fogadott Bagzos területére. A határinspector maga valószínűleg nem igazán járta a határt, hanem fizetéséből három embert alkalmazott, akik felügyeltek mindazokra a "veteményekre és kaszálókra", amelyek "nem kertben, hanem a határ szabad tábláiban" voltak.¹⁶²

1857. ápr. 27-én az oroszhegyi "Esküdt és Választmányi Gyűlés", Nagy György Isván és Nagy György Gergely oroszhegyi lakosok személyében, valószínűleg régi minták alapján újra *határ pásztorokat* fogadott "a hegy alatti vetéshatár pásztorolására". A megfogalmazott kontraktusban részletesen leírták, hogy miként kell behajtani a falusi akolba azokat az állatokat, amelyeket tulajdonosuk vagy pásztoruk gondatlansága miatt "kár"-ban találunk.

A *határpásztorok* "hívseges és szorgalmatos" pásztorlásukért az alábbi fizetségben részesültek:

- "Minden hetedik ősz vagy tavasz kalongya Gabonától egy kéve".

- "minden huszadik véka török búzából egy véka, valamint minden huszadik véka pityóka".

- "Gergely Köve felöli kaszálókrol minden huszadik fiók boglya széna".

- "A szántók közötti kaszálók felügyelésiért a láz alatti községi darabotska bokros hely termése".

A határpásztori járandóságot minden terményből *hordás alkalmával* adták ki a gazdák utcájuk végében, ahol a károk rendezése is megtörtént a határpásztorok vagy az általuk felfedezett és gondosan nyilvántartott károkozók fizetése révén.¹⁶³

A XX. századi Varság község határába eső hajdani oroszhegyi havasi területeken külön *fűpásztorok* óvták a kaszálókat és részben a vetéseket az őrizetlen vagy gondatlanul őrzött állatoktól. Bagzosi fűpásztori szerződés 1856-ból és 1857-ből, sólyomköi fűpásztori szerződés 1857-ből maradt fenn.

Az 1856. évi bagzosi *fűpásztori szerződést*, miként fentebb, a cimboraság témakörénél már szó volt róla, máj. 4-én a *diafalvi cimboraság* kötötte Szász Márton fűpásztornal. A bagzosi fűpásztor a tilosban talált marhát behajthatta *szállására* és a kereső tulajdonostól vagy pásztortól *hajtópénzt* szedhetett. A hajtópénz mértéke attól függött, hogy először, másodszer vagy harmadszor történt a kártétel. Idegen, vagyis nem oroszhegyi marha után dupla hajtópénzt számolhatott.

A fűpásztor minden Bagzosban birtokló diafalvi gazdától két *kupa* gabonát kapott fizetség gyanánt. Emellett a "*Bagzos mezeje alatti út helyet*" és egy másik kis kaszálót kaszálhatta a maga szükségére.¹⁶⁴

A következő évben, 1857-ben, április 26-án már nem a diafalvi cimboraság, hanem az oroszhegyi faluközösséget képviselő *Hites és Választmányi gyűlés* fogadott fűpásztort Bagzosba Tóth János személyében. Az új fűpásztornak nemcsak a diafalvi gazdák kaszálójára kellett vigyázni, hanem minden kaszálóra, amely Bagzos területén feküdt. Fizetését is komplikáltabban határozták meg, mint 1856-ban. 6 *kupa* gabonát csak a *nagyobb birtokúaktól* kapott. A *közepesitől* 4 *kupa*, a *kevesebb birtokúaktól* 2 *kupa* gabona járt számára. A korábbi fűpásztorokhoz

¹⁶² CSÁL. OKJ. 75., 75. v.

¹⁶³ CSÁL. OKJ. 98. v., 99.

¹⁶⁴ CSÁL. OKJ. 75. v.

hasonlóan, kaszálhatott az arra kijelölt területeken, többek között a *Bagzosi mezőn belüli köz czéheres* helyen. A kárban ért marhák után fizetendő *hajtópénz* fele is a fűpásztort illette.¹⁶⁵

1857. máj. 21-én kapta megbízatását Péter András János sólyomkői *fűpásztor*. Szolgálatá Kisasszony napjáig tartott. Az oroszhegyi falujegyzőkönyvben megőrzött kontraktus elején, a szokásokkal ellentétben nem tüntették föl, hogy milyen testület ülésén fogadták meg a fűpásztort. A szöveg közepén azonban áttételesen utaltak arra, hogy a Sólyomkő területén birtokló oroszhegyi gazdák voltak a megbízók. A fűpásztoron és a jegyzőn kívül 11 oroszhegyi gazda: Magyarai Pál, Márton Pál, Csortán Bálint, Nagy András, Nagy Mihály, Jakab Gergely, Gagyai Antal, Márton Ferenc, Pál András, Nagy János, Tamás János nevét írták a szerződés végére. Valószínűleg ők voltak a legjelesebb Sólyomkőn birtokló oroszhegyiek. *Hitesek és választmányi tagok* is akadtak közöttük.

A sólyomkői fűpásztori kontraktusban művelt földekről és azok terményeiről is szó esett. Ez a forrás tanúsítja, hogy a XIX. század közepén az oroszhegyiek már a kaszáláson kívül szántóföldi műveléssel is próbálkoztak havasi birtokaikon.

A sólyomkői fűpásztor a Sólyomkőn birtokló oroszhegyi gazdáktól remélhette béréit. Minden gazdától kapott *3 kupa gabonát*, minden *kalangya* gabonából egy kévét, minden *húsz kosár pityókából egy kosár pityókát*.

A *kárban* talált marha gazdájával vagy pásztoraival megfizethette a kárt. Emellett először 1 pengő krajcár, másodszor fél huszas, harmadszor egy huszas hajtópénzt szedhetett. Ha három alkalomnál többször tett kárt valakinek a jószága, az esetről tájékoztatnia kellett a községi előljáróságot.¹⁶⁶

1856 őszén és 1857 elején földmérő munkálatok folytak Oroszhegy határában. Ez meghatározó jelentőségű esemény volt a következő évtizedek helyi agrártörténetét és birtoklástörténetét tekintve. 1856. szept. 7-én a határt mérő mérnök mellé segítőt fogadott az oroszhegyi előljáróság. Ugyanezt tette 1857. ápr. 19-én, amikor *lánchúzókat* fogadott a buzgólkodó *inzsellér* munkájának előmozdítására.¹⁶⁷

1855-ben járási rendeletre *határvizsgálatot* tartottak Oroszhegy és Zetelaka közös határán. Ahhoz, hogy a határjáró urak és falusi előjárók végigmehessenek a két helység határán, az elvadult határsávban ki kellett ritkítani a fákat, bokrokat. A járási hatóság jún. 13-án Oroszhegyről és Zetelakáról legényeket rendelt ki a hegyvidéki határvonal megtisztítására. Oroszhegy helység, Zetelakához hasonlóan, 40 legényt küldött a munka elvégzésére.¹⁶⁸

¹⁶⁵ CSÁL. OKJ. 98., 98. v.

¹⁶⁶ CSÁL. OKJ. 104. v.

¹⁶⁷ CSÁL. OKJ. 79., 94.

¹⁶⁸ CSÁL. OKJ. 53., 54. v.